

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Kadri Piirimäe

**Kunst ja võim: Ideoloogilise surve väljendumine Tartu
Kunstimuuseumi näituseprogrammis aastatel 1946–1956**

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Tiiu Talvistu
Tõnis Tatar

Tartu 2014

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
Teema põhjendus ja probleemi täpsustus.....	3
Historiograafia	5
Allikad ja uurimisseis.....	8
Töö ülesehitus	10
1. TEOREETILINE JA AJALOOLINE KONTEKST	11
1. 1. Teoreetiline kontekst. Foucault võimuteooria	11
1. 2. Kultuuripoliitiline kontekst	13
2. NÄITUSEPROGRAMM 1946–1947	18
2. 1. Tartu Kunstimuseumi eellugu: aastad 1940–1946	18
2. 2. Muuseumile ja kunstile esitatud nõuded	19
2. 3. Esimesed sõjajärgsed ülevaatenäitused.....	19
2. 4. “Pallase” taustaga kunstnike näitustesari	21
3. NÄITUSEPROGRAMM 1948–1949	24
3. 1. Kultuuriolude karmistumine	24
3. 2. Teadustöö	25
3. 3. Pöördepunkt 1948. aastal: Villem Ormissoni tööde näitus.....	25
3. 4. Muudatused näitusenimekirjades	27
4. NÄITUSEPROGRAMM 1950–1951	31
4. 1. Etteheited muuseumile	31
4. 2. Töökorralduse muudatused muuseumis	33
4. 3. Teadustöö	35
4. 4. Näituseprogramm.....	36
5. NÄITUSEPROGRAMM 1952–1954	39
5. 1. Suunised muuseumi tegevusele	39
5. 2. Teadustöö	41
5. 3. Näituseprogramm.....	42
6. NÄITUSEPROGRAMM 1955–1956	44
6. 1. Muuseumi tegevus	44
6. 2. Teadustöö	45
6. 3. Näituseprogramm.....	46
KOKKUVÕTE.....	49
SUMMARY	52
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	55
LÜHENDID	60
LISA 1. Tartu Kunstimuseumi näitused 1946–1956	61

SISSEJUHATUS

Teema põhjendus ja probleemi täpsustus

1944. aasta 17. septembril olid Punaarmee väed Eesti taas vallutanud ning algas teine Nõukogude okupatsiooniperiood. Eestist sai inkorporatsiooni tulemusel Moskva keskvõimust täielikult sõltuv Nõukogude Liidu vabariik. Hiigelriigi totalitaarse valitsemissüsteemi parteilis-bürokraatlik aparaat hoidis kogu ühiskonda oma haardes¹ ning asutused pidid lähtuma kommunistliku partei eeskujust, tööpraktikast ja ettekirjutustest.² Eesti kultuurielus tähendas see rangelt kontrollitud ning tsentraliseeritud institutsioonide süsteemi juurutamist ning nii ideoloogilist kui ka otsest survet kultuuritegelastele ja nende loomingule.³ Marksismi-leninismi alustõdedest lähtuv kommunistlik ideoloogia kujunes nõukogude ühiskonnas kõikjal toimivaks ning kujundas vaimse kultuuri võimu teostamise instrumendiks.⁴

Kuigi esimestel nõukogude aastatel oli vaimne ja administratiivne surve Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis (ENSV) suhteliselt mõõdukas⁵ võis märgata poliitilise rõhumise järk-järgulist tugevnemist nii kultuuriringkondades kui ka ühiskonnas tervikuna.⁶ Ideoloogilise surve tipp jääb 1950. aastate algusesse, 1953. aastal hakkab see taas nõrgenema. Kuigi liberaliseerimise protsesse kultuuri ideoloogilises juhtimises võib märgata 1955. aastal⁷, saab sulaajast ametlikult rääkima hakata pärast 14.–26. veebruaril 1956. aastal Moskvast toimunud NLKP 20. kongressi, mille raames Nikita Hruštšov pidas Stalini kuritegusid paljastava kõne.⁸

Käesolevas bakalaureusetöös on Tartu Kunstimuuseumi (TKM) näituseprogramm asetatud 1944. aasta okupatsiooni ning 1956. aasta sulaaja alguse vahele jääva kultuuripoliitilise ja ideoloogilise situatsiooni konteksti. Püütakse välja

¹ Sirk, V. Haritlaskond osutus visaks vastaseks. Jooni stalinlikust intelligentsipoliitikast. – *Tuna*, nr. 1, 2004, lk 51.

² Kreegipuu, T. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954. – *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koostanud Tõnu Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 369.

³ *Ibid.*, lk 352.

⁴ Lepik, P. Antiikkultuuri fenomen nõukogude kultuuris. – *Akadeemia*, nr. 4, 2000, lk 726.

⁵ Helme, S.; Kangilaski, J. *Lühike eesti kunstiajalugu*. Tallinn: Kunst, 1999, lk 125.

⁶ Kangilaski, J. Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine. – *Kunstist, Eestist ja Eesti kunstist*. Tartu: Ilmamaa, 2000, lk 233.

⁷ Helme, S. *Lühike eesti kunstiajalugu*, lk 135.

⁸ Helme, S. Erinevad modernismid: impressionistlik realism, modernistlik realism, hübriidne realism, ilus (poeetiline) realism. – *Eesti kunsti ajalugu. 6, 1. osa 1940–1991*. Koostanud ja toimetanud Jaak Kangilaski. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2013, lk 233.

selgitada, kuidas muutused näituseprogrammis on suhestunud antud ajavahemikul aset leidnud ideoloogilise surve kõikumistega – kas ja millal ideoloogilised muutused kultuurielus kajastusid TKM-i näituseprogrammis. Kuna okupatsioonijärgselt algas kunstimuuseumis näituste korraldamine 1946. aastast, vaadeldaksegi eelkõige ajavahemikku 1946–1956. Keskendutakse sellele, millised diskussioonid ja sündmused leidsid aset ning missugustest ettekirjutustest lähtuti nende aastate vältel Tartu kunstimuuseumi näituseprogrammi koostamisel. Väljapanekutest parema ülevaate andmiseks on bakalaureusetöö lõpus nimekiri aastatel 1946–1956 toimunud näitustest (vt lisa 1).

Tartu Kunstimuuseumi puhul on tegemist ühe suurima kunstiloomingut tutvustava institutsiooniga väljaspool Tallinna ning tema ajalugu ei tohiks jätta tähelepanuta. Selle adekvaatsem käsitlemine nõuab nõukoguliku kultuuripoliitilise olukorraga suhestamist, sest ühegi nõukogude asutuse tegevust ei saa käsitleda väljaspool ideoloogilist raamistikku. Niisiis püüd analüüsida Tartu Kunstimuuseumi näituseprogrammi olemust ajastu ideoloogilises kontekstis tooks selgust muuseumi tegevuse lähtekohtadesse aastatel 1946–1956 ning annaks ülevaate, kuidas poliitiline olukord mõjutab ühes kultuuriorganisatsioonis toimuvat, tema valikuid ja võimalusi ideoloogilisel taustal.

Nõukogude Liidu totalitaarset valitsemissüsteemi ja Tartu Kunstimuuseumi kui ühte selle mõjuväljas tegutsevat väikest struktuuriüksust saab seostada Foucault võimuteooriaga, mille kohaselt distsiplinaarne võim allutab indiviidi võimuinstrumentide abil⁹ nõnda, et too hakkab võimu ise levitama.¹⁰ Selliseid paralleele saab tõmmata TKM-i tegevuse ja näituseprogrammis toimunud muutustega – võim kujundas muuseumi enda äranägemise järgi sedasi, et too hakkaks levitama talle meelepärast ideoloogilist sõnumit. Selle levitamine sai eelkõige teoks rahvale suunatud tegevuse kaudu, mis oli laialdane ning ei piirdunud vaid näituste eksponeerimisega. Antud bakalaureusetöö käsitleb põhijoontes näituseprogrammi, et mitte hallatavast

---

⁹ Foucault, M. Subjekt ja võim. – *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitut ja kirjutatut*. Koostanud ja toimetanud Marek Tamm; tõlkinud Mari Amon jt. Tallinn: Varrak, 2011, lk 284.

¹⁰ Foucault, M. The Means of Correct Training. – *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory*. Edited by Anthony Elliott. Oxford: Blackwell, 1999, lk 97.

temaatikast liiga laialdast haaret võtta. Osaliselt tuuakse välja ka teadustööd puudutav, et väljapanekuid ja kunstiteemade läbitöötamist omavahel suhestada.

Keskendutakse sellele, kuidas kultuuripoliitilised ideoloogilise surve muutused mõjutasid Tartu Kunstimuuseumi näituseprogrammi aastatel 1946–1956. Vaadeldakse, missuguseid väljapanekuid ja kunstnikke tol perioodil presenteeriti ja kas näituste korraldamisel tekkis erimeelsusi ja diskussioone.

Historiograafia

1944. aasta okupatsiooni ja Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei (NLKP) 20. kongressi vahele jäävat kahteteist aastat Eestis võib kirjeldada kui ajajärku, mil ideoloogiline surve oli võrreldes eelneva ja järgneva perioodiga erinev, kuid muutused toimusid ka ajavahemiku siseselt. Kultuuripoliitilise situatsiooni mõistmiseks ja selle sidumiseks Tartu Kunstimuuseumi näituseprogrammiga on tähtis mõista antud ajastule iseloomulikke protsesse. Sellest süsteemse pildi saamiseks on oluline tutvuda antud ajavahemiku periodiseerimisvõimalustega, et neid siis Tartu Kunstimuuseumi näituseprogrammis toimuvaga kõrvutada.

Periodiseerida saab mitmeti. Enn Tarveli Eesti lähiajaloo (1939–1991) periodiseerimine lähtub eelkõige poliitilise ajaloo sündmustest, mille koostamisel arvesse võetud nii üleliidulisi kui ka kohapealseid arengujooni. Ta leiab, et kohalikke kollektiivpsühholoogilisi, kultuurilisi ja osalt majanduslikke ning esimesel Nõukogude aastakümnel ka poliitilisi tegureid on võimalik periodiseerimisel arvesse võtta, kuid lähtuda tuleb ka Nõukogude Liidu poliitilises elus toimuvast, sest Eesti oli nii poliitiliselt kui majanduslikult temast sõltuv.¹¹ Antud bakalaureusetöö kohapealt on olulisem vaadelda kultuuripoliitilisi ja kunstielu puututavaid periodiseeringuid.

Olaf Kuuli kasutab, sõjajärgsete aastate periodiseerimisel kultuurielus toimunud sündmuste süstematiseerimiseks, hilisstalinismi mõistet, millega viitab ajajärgule sõja lõpust kuni Stalini surmani. Stalini poliitikas toimus 1948. aasta lõpus ja 1949. aasta

---

¹¹ Tarvel, E. Eesti Lähiajaloo periodiseerimisest. Konverents „Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme.” 20.01.1999. [http://www.okupatsioon.ee/et/tegevus/163-ajalooliste-toe-otsingul?tmpl=component&print=1&page=](http://www.okupatsioon.ee/et/tegevus/163-ajalooliste-toe-otsingul?tmpl=component&print=1&page=1) 12.05.2014.

alguses olulisi muutusi, seetõttu jaotab ta hilisstalinismi omakorda kaheks perioodiks: 1945–1948 ja 1949–1953. Kui esimesel perioodil võis tunda veel eestiaegset vaimu ning ümberkorraldustega ei kiirustatud, siis teisel perioodil oli Moskva surve tajutavam.¹² Perioodi 1953–1955 käsitleb O. Kuuli kui sulaaja algust, sest pärast Stalini surma said teoks esimesed reformid, mis püüdsid muuta efektiivsemaks ja elujõulisemaks majandust, vaikselt hakkasid toimuma muudatused ka sise- ja välispoliitikas.¹³ 1956. aastat käsitleb ta kõrgsula perioodi algusena, millele pani aluse NLKP 20. kongress.¹⁴

Otseselt kunsti arengutest lähtudes on periodiseeringu teinud Boris Bernstein. Aastaid 1944–1948 iseloomustab ta kui ajavahemikku, mil valitses loomingulise käekirja ja tehniliste võtete mitmekesisus. Aastatel 1949–1953 on kunstile omane loosunglikkus, üksluisus ning vormiprobleemide eiramine kartuses saada süüdistatud formalistliku kujutamisi viisi pärast. Alates 1953. aastast hakatakse loomingulist individuaalsust taastama ning kunstiline mitmekesisus ja omapära kunstnike loomingus suureneb.¹⁵

Kunstielu süstematiseerimisega on tegelenud Jaak Kangilaski, kes artiklis „Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine“ nimetab okupeeritud eesti esimeseks sõjajärgseks perioodiks aastaid 1944–1948. Ajavahemikku 1948–1955 käsitleb Kangilaski kui stalinismi kõrgaega Eesti kunstiajaloo. 1955. aastat käsitleb Kangilaski kui uue perioodi algust eelkõige liialduste hukkamõistmise pärast arhitektuuris, kuid samas mainib, et kujutavas kunstis olid muutused aeglasemad.¹⁶ Suuresti Olaf Kuuli ja Jaak Kangilaski periodiseeringutele tugineb ka Egge Kulbok-Lattiku väljapakutud kultuuripoliitika ajalooline periodiseering antud ajastust: aastaid 1944–53 käsitleb ta „Stalinliku terrori“ ühisnimetaja all, aastad 1953–1969 võtab kokku Olaf Kuuli terminit kasutades „Sula ja hallad“.¹⁷

---

¹² Kuuli, O. *Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969*. Tallinn: Ühiselu, 2002, lk 14.

¹³ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 25.

¹⁴ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 59.

¹⁵ Bernstein, B. Eesti kunsti arengu küsimusi. – *Sirp ja Vasar*, 02.11.1956.

¹⁶ Kangilaski, *Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine*, lk 233.

¹⁷ Kulbok-Lattik, E. Eesti kultuuripoliitika ajaloolisest periodiseerimisest. – *Acta Historica Tallinnensia*, nr. 12. Tallinn: Teaduste Akadeemia, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, 2008, lk 135–138.

Muutusi ühiskonnas seoses nõukoguliku korra sisseviimisega kajastab Tõnu Tannberg.¹⁸ Eesti kultuuripoliitilisest olukorrast aastatel 1940–1953 annab hea ülevaate Toomas Karjahärmi ja Helle-Mai Lutsu teos „Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953“.¹⁹ Järgnevatel aastatel kultuurielus toimuvat käsitleb Olaf Kuuli raamatus „Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953–1969“.²⁰ Kultuuripoliitilise olukorraga on tegelenud ka Tiiu Kreegipuu artiklis „Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954“.²¹ Haritlaste situatsioonile on tähelepanu pööranud Väino Sirk koos Toomas Karjahärmiga raamatus „Kohanemine ja vastupanu, Eesti haritlaskond 1940–1987“²², aga ka artiklis „Haritlaskond osutus visaks vastaseks. Jooni stalinlikust intelligentsipoliitikast“.²³

Kunstielu aastatel 1946–1956 käsitlevad Sirje Helme ja Jaak Kangilaski teoses „Lühike eesti kunstiajalugu“²⁴ ja põhjalikuma ülevaate saab sellest Eesti kunsti ajaloo 6. köite esimeses osas²⁵, üldisema käsitluse J. Kangilaski artiklist „Kunstielu“.²⁶ Ülevaate Tartu Kunstimuuseumi tegevusest ja 1946–1956 aastate näituseprogrammist saab muuseumi kahest esimesest almanahhist.²⁷

¹⁸ Tannberg, T. Nõukogude Eesti 1940–1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad. – *Eesti NSV Aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koostanud Tõnu Tannberg. Eesti ajalooarhiivi toimetised 12 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007.

¹⁹ Karjahärm, T.; Luts, H.-M. *Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953*. Tallinn: Argo, 2005.

²⁰ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*.

²¹ Kreegipuu, *Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954*.

²² Karjahärm, T. Sirk, V. *Kohanemine ja vastupanu, Eesti haritlaskond 1940–1987*. Tallinn: Argo, 2007, lk 352–388.

²³ Sirk, V. Haritlaskond osutus visaks vastaseks. Jooni stalinlikust intelligentsipoliitikast. – *Tuna*, nr. 1, 2004, lk 51–69.

²⁴ Helme; Kangilaski, *Lühike eesti kunstiajalugu*.

²⁵ *Eesti kunsti ajalugu, 6. köide 1 osa, 1940–1991*. Koostanud ja toimetanud Jaak Kangilaski. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2013, lk 112–230.

²⁶ Kangilaski, J. Kunstielu. – *Valge Raamat: eesti rahva kaotustest okupatsiooni läbi*. Peatoimetaja: Vello Salo. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2005, lk 123–135.

²⁷ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh 1*. Toimetanud Voldemar Erm, Tui Koort, Eha Ratsanik, Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1964, lk 100–102.

Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh 2*. Toimetanud Voldemar Erm, Tiina Nurk, Eha Ratsanik, Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1967, lk 129–139.

Allikad ja uurimisseis

Bakalaureusetöö lähtub põhiosas Tartu Kunstimuuseumi Arhiivi esimese fondi teise nimistusse kuuluvate säilitusühikute (TKM TA, f 1, n 2) läbitöötamisel saadud informatsioonist muuseumi tegevuse ja näituste korraldamise kohta perioodil 1946–1956. Need sisaldavad näitusenimekirju, muuseumitöötajate kirjutisi väljapanekutest, näituste juhtimistekste, korraldamisega seotud dokumentatsiooni, Kunstide Valitsuse käskkirju, muuseumi aastaplaane, kultuuritöö aruandeid väljaspool muuseumi ja töötajate poliitilise koolituse plaane. Säilitusühikud nr 50–108 kajastavad näituse korraldamistega seonduvat, nr 25–33 annavad ülevaate tööplaanidest ja aruannetest ning nr 7–11 muuseumi administreerimisega haakuvast.²⁸ Tutvutud on ka 1946–1956. aasta perioodikaga – ajalehtedes ilmunud artiklitega TKM-i näituste ja tegevusega seonduvast. Kajastusi leiab väljaannetest „Sirp ja Vasar“, „Postimees“ (hiljem „Edasi“), „Looming“ jt.

Kuna allikatena ei ole kasutatud muuseumi endiste töötajate mälestusi (Voldemar Erm: 1905–1994, Nikolai Jasnetski: 1909–1987, Vaike Tiik viibib pensionaadis) tuleb ajastu ideoloogilist konteksti arvestades arhiivmaterjalide läbitöötamisel tehtud järeldustesse suhtuda kriitiliselt, sest dokumentides ja ka ajakirjanduses ei pruugi olla kõik kajastatud „tõepärasel“ kujul. Nõukogude ajal lähtuti tihti sellest, mida oli võimalik ja soovituslik erinevates situatsioonides kajastada ja rääkida. Seetõttu ei saa TKM-ga seotud isikutele kõiki avalikkuses väljaöeldud lähtekohti ja arusaamu personaalselt omistada. Niisiis ei pretendeeri antud bakalaureusetöö objektiivsusele selle kõige kitsamas tähenduses. Eesmärgiks on lähtuvalt teemapüstitusest kajastada analüüsi, mida on võimalik teha antud ajastu kultuuripoliitilist situatsiooni uurides ja seda Tartu Kunstimuuseumi näituseprogrammiga seostades.

Muuseumi töötajate argipäevaga saab tutvuda Voldemar Ermi päevikute kaudu, mis asuvad Eesti Kirjandusmuuseumis. Seal on säilitatud isiklikud päevikud aastatest 1946 ja 1947 ja kalendermärkmikute üleskirjutused perioodist 1948–1956.²⁹ Viimased

²⁸ TKM TA (Tartu Kunstimuuseumi Teadusarhiiv), f 1, n 2, s 7–11, 25–33, 50–108.

²⁹ EKM EKLA (Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv), f 361, m 26: 2, m 27: 1, m 27: 2, m 26: 3.

kajastavad aga tööülesandeid, mitte isiklikke ülestähendusi, siiski annaks need parema ülevaate töötajate enda mõtetest ajastu kohta. Antud bakalaureusetöös on kasutatud neid minimaalselt.

Eesti kunstipoliitikast on kirjutanud magistritöö Rita Peirumaa, kes analüüsib Hruštšovi aja „sula“ ja muudatusi ENSV kultuuripoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel.³⁰ See kajastab kunstiinstitutsioonide ajalugu, kuid jääb põhiliselt Tallinna keskseks ning keskendub muutustele sulaajast alates. Triin Pukk on kirjeldanud oma magistritöös Tartu kunstielu aastatel 1956–1964 ning analüüsinud Hruštšovi sulaaja mõjusid Moskva ja Tartu kunstielule.³¹ Periood on taaskord hilisem kui selle bakalaureustöö keskmes olev aastakümme ning TKM-i näitusi on kajastatud põgusalt.³² Liisa Perm on kirjutanud bakalaureusetöö teemal „Tartu kunstimuuseumi tegevus 1940–1945“.³³ Periood on varasem ning selles on pigem antud institutsiooni tegevustest ülevaade ja seos ajastu ning ideoloogilise kontekstiga on jäänud tagaplaanile. Tartu Kunstimuuseumi ajalooga on tegelenud muuseumi töötajad – kujunemist ja tegutsemist on kajastanud muuseumi direktorid Voldemar Erm ja Vaike Tiik.³⁴

ENSV kunstipoliitikat- ja elu on uurimustöodes kajastatud, ülevaatlikke käsitlusi leidub ka Tartu Kunstimuuseumi ajaloost, kuid süvitsi ei ole kajastatud selle institutsiooni asetumist ideoloogilisse konteksti. Selline lähenemine tooks selgust nii Tartu Kunstimuuseumi tegutsemisse ideoloogiliselt keerulistes oludes kui ka annaks ülevaate, kuidas mõjutavad ühe kultuuriinstitutsiooni väljundeid poliitilised ja ideoloogilised suundumused totalitaarses riigisüsteemis.

---

³⁰ Peirumaa, R. *Hruštšovi aja „sula“ ja muudatusi ENSV kultuuripoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2004. Käsikiri TÜ kunstiajaloo osakonnas.

³¹ Pukk, P. *Hruštšovi sulaaja mõjud Moskva ja Tartu kunstielule (1956–1964)*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012. Käsikiri TÜ kunstiajaloo osakonnas.

³² *Ibid.*, lk 43.

³³ Perm, L. *Tartu kunstimuuseumi tegevus 1940–1945*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2009. Käsikiri TÜ kunstiajaloo osakonnas.

³⁴ Erm, V. Kroonikamärkeid Tartu Kunstimuuseumi asutamise eelloost. – *Tartu Kunstimuuseumi kogude teatmik 5*. Toimetanud Mari Nõmmela. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1991, lk 4–81

Tiik, V. Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi. – *Tartu Kunstimuuseumi almanahh 2*. Toimetanud Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1967, lk 5–10.

Töö ülesehitus

Töö põhiosa jaguneb kuude suuremasse alapeatükki. Esimeses käsitletakse teoreetilist ja kultuuripoliitilist konteksti, millest lähtuvalt on võimalik TKM-i tegevust mõtestada ja näituseprogrammis ajastuga seoseid leida. Teoreetiline kontekst annab võimaluse tõlgendada muuseumi kui totalitaarse ühiskonna institutsioonimudelit ja selle ümberkujunemist. Ülevaade kultuuri- ja kunstielu olukorrast perioodil 1946–1956 on antud töö jaoks oluline, sest sel viisil saab ideoloogilise surve kajastusi näituseprogrammis kokku viia ühiskonnas toimuvaga.

Järgnevates peatükkides toimub liigendus muuseumiprogrammis toimunud muutuste alusel. Teine peatükk keskendub aastatele 1946–1947, mil muuseum püüdis veel mõningal määral näidata vabariigiaegset kunstiloomingut. Kolmandas peatükis, mis kajastab muuseumi tegevust aastatel 1948–1949 on välja toodud ideoloogilise surve tugevnemine ja kajastatud näitustel tehtavaid ümberkorraldusi. Neljandas peatükis aastatest 1950–1951 käsitletakse muuseumi ümberorienteerumist nõukogulikele tegutsemisprintsiipidele ning mõnevõrra põhjalikumalt vaadeldakse, missugused muudatused selle protsessi käigus toimusid institutsioonis endas ja millest need lähtusid. Nende taustal kajastatakse näituseprogrammi ja muutusi selles. Viies peatükk 1952–1954 keskendub nõukogudelikel printsiipidel kindlalt funktsioneeriva muuseumi tegevusele, kus esikohal on muuseumist väljapoole suunatud tegevus ning näituseprogrammis domineerivad rändnäitused. Aastad 1955–1956 leiavad eraldi käsitlemist kuuendas peatükis, sest erinevad ideoloogilise surve poolest eelnevatest ning näituseprogrammis kajastub varasema perioodiga võrreldes liikumine vabamate olude poole.

Kõikides näituseprogrammi puudutavates peatükkides on eraldi tähelepanu pööratud kultuuripoliitilisele situatsioonile ja muuseumi tegutsemisele vastavalt sellele, teadustööle ja olulisematele näitustele näituseprogrammis, mis aitavad näitlikustada ja suhestada väljapanekuid ajastu ideoloogiliste oludega. Kokkuvõttes on välja toodud üldised järeldused ideoloogilise surve avaldumisest näituseprogrammis.

1. TEOREETILINE JA AJALOOLINE KONTEKST

1. 1. Teoreetiline kontekst. Foucault võimuteooria

Foucault'le toetudes kirjutab Egge Kulbok-Lattik sellest, et riiklikult hallatud kultuurielu oma institutsioonidega taastoodab ühiskonnas kehtivat sotsiaalset regulatsiooni, mistõttu võib riiklikku kultuuripoliitikat vaadelda kui valitseva ideoloogia ja identiteediloome instrumenti ning mõista selle varjatumaid seoseid ühiskonna arusaamadega kultuurist.³⁵ Institutsioone ei saa üksnes vaadelda kui võimusuhte delegeerijaid ja sisseseadjaid, vaid lisaks ka kui võimuprotsessidele reageerijaid ja selles tegutsejaid. Seda sel põhjusel, et võimusuhted on juurdunud sügavale sotsiaalsetesse sidemetesse, ega moodusta “ühiskonna” kohal täiendavat ja sellest kõrgemal seisvat struktuuri.³⁶

Michel Foucault võimuvormide käsitlese kohaselt läheb distsiplinaarsel võimul erinevaid vorme kasutades korda indiviid enda tõekspidamistele alistada.³⁷ Võim kujundab distsipliini instrumentide toel – hierarhiseeritud järelvalve süsteemi, karistuse ja kontrolli abil – uue endale lojaalse indiviidi, kes võimu edasi levitab ja pidevalt taastoodab. Selline võim trennib indiviide kõikjale ulatuva ja laialivalguva võimustruktuuri abil.³⁸ Ja kuigi püramiidilaadse ülesehitusega võimu tipp annab süsteemile juhised, toodab võimu kogu süsteem ise ja selle käigus produtseerib juurde võimulojaalseid indiviide. Niisiis ei toimi suhete võrgustikul põhinev võimu ülesehitus ainult ülevalt alla vaid ka vastupidises suunas. Distsiplinaarsel võimul võimaldub see rakendada nii kaudselt kui ka otseselt, moodustades ühe tervikliku võrgustiku, mis, hoolimata selle tagasihoidlikku joont säilitada püüdvast eksistentsist, hõlmab kogu ühiskonda ja kus järelvaatajad on ise alatasa jälgimise objektiks.³⁹

Karistussüsteemi eesmärgiks, mis jälgib igat distsiplinaarse võimu institutsiooni, on paigutada nende individuaalsed tegevused terviklikku süsteemi, kus neid lähtuvalt

³⁵ Kulbok-Lattik, Eesti kultuuripoliitika ajaloolisest periodiseerimisest, lk 124.

³⁶ Foucault, Subjekt ja võim, lk 302.

³⁷ *Ibid.*, lk 284.

³⁸ Foucault, The Means of Correct Training, lk 97.

³⁹ *Ibid.*, lk 99.

hindamiskriteeriumitest omavahel võrreldakse, hierarhiseeritakse, eristatakse ja hinnatakse. Karistussüsteem on korrektiivse iseloomuga, et seeläbi oleks võimalik jõuda normide täitmiseni.⁴⁰ Pidev kontroll, mida kombineeritakse hierarhiseeritud vaatluse ja normaliseeritud karistussüsteemiga (otsustussüsteemiga), tagab võimu distsiplinaarsete funktsioonide leviku ja alalhoidlike indiviidide tootmise, kes on nendes protsessides nii subjekti kui ka objekti rollis (võim, olles indiviidide kujunemist mõjutanud, rakendub samaaegselt nendel ja nende kaudu).⁴¹

Foucault' võimuteooria käsitlust saab rakendada Nõukogude võimu kontekstis tegutsenud asutuste, sh Tartu Kunstimuseumi tegevuse uurimisel. Nõukogude võimu eesmärgiks oli esialgu muuseumi tegevuse vastavusse viimine nõukoguliku muuseumi toimimisviisidega. Seda tõendavad arhiivmaterjalides säilinud rohked käskkirjad, dokumendid ja aruanded, millega muuseumi tegevust kontrolliti poliitiliselt kõrgemal asuvate üksuste poolt.⁴² Sellises protsessis muutus muuseum peagi võimu poolt saadetava sõnumi levitajaks, rahva hulgas teostatud kunstipropaganda ja massilise kultuuritöö kaudu.

Muuseumi tegevuse üle teostati kontrolli nii ülevalt alla, alt üles aga ka institutsioonisiselt. Kuigi käskkirjad tulid alati ülevalt poolt, juurutas võim teiste meediumite kaudu (ajakirjandus, kohustuslikud koolitused) enesekriitika kontseptsiooni, mis sundis ka muuseumisiselt tähelepanelik olema üksteise tegevuse suhtes.⁴³ Tänu laiaulatuslikule propagandale oli võimu teenistuses ka rahvas, kellel kujunes võimalus muuseumi töös ja tegemistes sõna sekka öelda ja omapoolne kommentaar anda, seda kas näituste aruteludel osaledes või ajakirjanduses esinedes.⁴⁴ Muuseumile rakendus mitmetasandiline järelvalvesüsteem, kus institutsioonil endal ei jäänud väga palju otsustusvabadust oma tegevuse kordineerimiseks.⁴⁵ Foucault võimukäsitlus, kus võim toodab inimesi ja teadmist ning teadmine ja inimesed omakorda võimu⁴⁶, rakendub nõukogude korra institutsionaalses kontekstis. Tartu Kunstimuseumi tegevust võib käsitleda kui ühte näidet kultuuriinstitutsiooni mudelist,

---

⁴⁰ *Ibid.*, lk 101.

⁴¹ *Ibid.*, lk 106.

⁴² TKM TA, f 1, n 2, s 9.

⁴³ TKM TA, f 1, n 2, s 7–11, s 25–33.

⁴⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 217.

⁴⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 7–11, 25–33.

⁴⁶ Foucault, *The Means of Correct Training*, lk 106.

millele rakendus Nõukogude võimu ideoloogia ja poliitiline kontroll ning mis seejärel ümberorganiseerudes võimu poliitilist meelsust rahva hulgas levitama hakkas. Nii muutis nõukogude võim Tartu Kunstimuuseumi enda institutsionaalse aparaadi osaks, mille kaudu veel sügavamale ühiskondlikku ellu tungis.

1. 2. Kultuuripoliitiline kontekst

Nõukogude okupatsiooniga kaasnesid Eestis mitmed põhjalikud muudatused kogu ühiskonnas. Kultuurielus loodi ja juurutati rangelt kontrollitud ja tsentraliseeritud institutsioonide süsteem ja tugevnes ideoloogiline surve. Stalinismiperioodi (1944–1953) eesti ühiskonnas iseloomustab ühelt poolt jäik surve ja karmid repressioonid, üldine hirm ja ebakindlus, teiselt poolt aga sõjaaastatest toibumine ja uued lootused. Kultuurielus hakati taas juurutama marksistlik-leninistliku ideoloogiat⁴⁷ – juba 1940. aastal ilmus rohkesti nõukogude sotsialistlikku kultuuri tutvustavaid materjale ja kõneldi rahva kasvatamisest kommunistlikus vaimus, toimuma hakkasid õhtuülikooli loengud marksismi-leninismi põhitõdede omandamiseks.⁴⁸

Kommunistliku partei välja töötatud ideoloogiliste põhimõtete levitamiseks kasutati mitmeid kultuurivaldkondi ning oluline oli ka kultuuritegelaste roll, sest Nõukogude võim oli teadlik nende autoriteedist ja kõrgelt hinnatavast positsioonist eesti ühiskonnas. Just kirjanike, kunstnike ja teiste kultuuriinimeste kaudu püüdis võim kujundada teiste ühiskonnaliikmete maailmavaadet ja meelsust. Ühelt poolt olid haritlased Nõukogude ideoloogilise rünnaku objektid, teisest küljest aga võimudele sobilike kasvatuslike sõnumite produtseerijad, edastajad ja propageerijad.⁴⁹ Esimestel sõjajärgsetel aastatel olid loomeolud suhteliselt rahuldavad. Aeg-ajalt rõhutati kunsti parteilist funktsiooni, kuid sotsialistliku realismi meetod ei olnud ainuvalitsev.⁵⁰

ENSV kunstipoliitika pandi paika 1945. aasta märtsis EKP Keskkomitee ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu määrusega „Kunsti arendamisest ja ülesannetest

---

⁴⁷ Kreegipuu, Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954, lk 352–355.

⁴⁸ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 47.

⁴⁹ Tiiu Kreegipuu, Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954, lk 354.

⁵⁰ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 78.

ENSV-s“. Dokumendis rõhutati, et „kunstiinimesed peavad olema abiks rahva kasvatamisel Nõukogude vaimus ja pidama võitlust fašistliku ideoloogia jäänustega“. Oluliseks peeti poliitilise sisuga piltide loomist ja tauniti puhast, „apoliitilist kunsti“, kuid esialgu olid nõudmised üldsõnalised ja pigem soovituslikud ja kunstnik võis jätkata endises loomelaadis.⁵¹

1946. aasta 14. augustil võttis Üleliidulise Kommunistliku bolševike Partei Keskkomitee (ÜK(b)P KK) vastu otsused ajakirjade „Zvezda“ ja „Leningrad“ kohta.⁵² Seda võib pidada üleliidulise ideoloogilise surve tugevnemise avaldöögiks kultuurielus.⁵³ 1946. aasta ÜK(b)P KK otsused mõistsid hukka „ideelageduse“, „formalismi“ ja „kosmopolitismi“. ⁵⁴ Üleliiduline ideoloogiline pealetung kajastus ka Eesti NSVs, sest Moskva püüdeks oli muuta kogu Nõukogude Liit ühtlaseks ideoloogiliseks, kultuuriliseks ja lojaalseks tervikuks.⁵⁵ Eesti kunstnikele hakati Moskvast saatma nõukogude autorite töid, et need oleksid eeskujuks ametliku kunsti viljelemisel.⁵⁶

Eesti kultuurielu suunamise ja kontrollimise eest kandis koos ENSV Rahvakomissaride Nõukoguga (hiljem Ministrite Nõukogu) hoolt Kunstide Valitsus, mis loodi 1940. aasta 15. novembril. 1945. aastal vastu võetud põhikirjas määrati Kunstide Valitsuse ülesanneteks seal hulgas kunstinäituste korraldamine, tellimuste andmine loovisikutele, loomeliitude kontrollimine, etenduste, kunstinäituste, väljapanekute ja reklaami sobivuse kontrollimine.⁵⁷ Kunstide Valitsus teostas kultuuriasutuste üle kontrolli igakuiste aruannete nõude abil. Nii 1946. aasta augusti ÜK(b)P KK otsuste tõttu kui ka üldiselt karmistuva õhkkonna mõjul muutus aruannete stiil ja sisu. Kui veel 1946. aastal olid aruanded pigem napsõnalised lootelud kavandatavatest ning juba toimunud sündmustest, siis aasta-aastalt läks nende stiil karmimaks.⁵⁸

---

⁵¹ Kangilaski, *Kunstielu*, lk 129.

⁵² Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 160.

⁵³ Kreegipuu, Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954, lk 373.

⁵⁴ Helme; Kangilaski, *Lühike eesti kunstiajalugu*, lk 127.

⁵⁵ Kreegipuu, Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954, lk 373–374.

⁵⁶ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 89–90.

⁵⁷ Kreegipuu, Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954, lk 378–379.

⁵⁸ *Ibid.*

Olukord muutus 1948. aasta lõpus ja 1949. aastal⁵⁹ kui selgus, et Moskva ei talu enam mingisugust kultuurilist omapära.⁶⁰ NLKP otsused 10. veebruaril 1948 Muradeli ooperi „Suur Sõprus“ kohta vallandasid järjekordse loovintelligentsi ideoloogilise survestamise kampaania.⁶¹ 1949. aastal algas eesti iseseisvusaegse kultuuripärandi ulatuslikum ümberhindamine ning kultuuritegelaste tagakiusamine. Esialgu ei olnud see veel massiline. Ka Eesti Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee (EK(b)P KK) 6. pleenumil 1949. aasta oktoobris tehti vaid mõned üldsõnalised märkused vajadusest võidelda kodanliku natsionalismi ja kosmopolitismi vastu intelligentsi seas.⁶²

1950. aasta alguses saabus Moskvast ÜK(b)P KK brigaad, mis ENSV partei- ja valitsusorganite tööd teravalt kritiseeris. Brigaadi töö tulemused tulid arutlusele 1950. aasta 21.–26. märtsil EK(b)P KK 8. pleenumil.⁶³ Kontrollijate arvates ei olnud kohalikud juhid piisavalt Eesti elu nõukogulikus laadis ümber korraldanud.⁶⁴ Senisele ENSV juhtkonnale heideti muu hulgas ette endiste sotsialistide töötamist juhtivatel kohtadel ning eestiaegsete haritlaste liigset usaldamist. Juba pleenumi ettevalmistamise käigus tugevnes „kodanlike natsionalistide“ vastane kampaania ajakirjanduses ja loomingulistes liitudes. Pärast pleenumit asus EKP(b)P juhtkond veelgi agaramalt eestiaegse mentaliteedi kommunistliku ideoloogiaga asendamisele.⁶⁵

Loomeinimesi ümbritsenud õhkkond oli hirmutav ja hüsteeriline. Ka need, keda ei olnud veel vangi pandud ega liitudest välja heidetud, tundsid end ebakindlana. Igauhele võidi esitada süüdistus kodanlikus natsionalismis, formalismis ja kosmopolitismis. Pealekaebamised ja vastastikused süüdistamised pingestasid olukorda veelgi. Kunstiharitlastele esitatud poliitilised süüdistused olid sageli tuletatud nende ühiskondlikust tegevusest iseseisvuse ja Saksa okupatsiooni ajal, maailmavaatest ja hoiakutest, kuuluvusest teatud organisatsioonidesse ja ka loomingulisest tegevusest. Siiski leidis igas kultuuriasutuses inimesi, kes süsteemiga kas vabatahtlikult või siis

---

⁵⁹ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 11.

⁶⁰ Jaak Kangilaski, *Kunstielu*, lk 130.

⁶¹ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 146.

⁶² Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 20–21.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 112.

⁶⁵ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 20–22.

sunniviisiliselt kaasa läksid – loomeliitude ja kunsti(õppe)-asutuste juhtidel ning partei liikmetele oli see kohustuslik, kui nad soovisid antud ametikohal jätkata.⁶⁶

Nõuded ametlikule kunstile olid kõrgstalinismi ajal väga ranged. Kunst pidi olema optimistlik ja tulevikku vaatav ning kajastama õpetlikult kommunistliku idealiseeritud heaolu. Akt oli keelatud, natüürmõrbi peeti kahtlaseks, maastikku apoliitiliseks. Eelnevate põlvkondade eesti kunst kuulutati väärtusetuks, ka Johann Kõleri akadeemiline realism leidis kritiseerimist, sest ei olnud piisavalt peredvižniklik. Kõige enam rünnati iseseisvusaegset kunsti ja „Pallase“ koolkonda.⁶⁷

Kui aastaid 1949–1953 iseloomustab ideoloogilise surve kasv, pidev hirm, repressioonid ja arreteerimised, siis alates 1953. aastast, Stalini surma järel, hakkas olukord järk-järgult paranema. Rita Peirumaa viitab Egil Levitsi mõttele, et pärast Stalini surma jäeti ülevalt poolt tulnud otsused konkretiseerimata, sest Moskva poliitikud olid ametis sealse võimuvõitlusega. See jättis kohalikele võimudele rohkem tegutsemisruumi.⁶⁸ Selline poliitilise õhkkonna muutus tekitas liberaliseerumisprotsessid ka kultuurielus. Lõdvenemine võimaldas liiduvabariikidel oma rahvuskultuuriarendamisse rohkem panustada, kuid mil määral seda tehti, sõltus juba kohalikust juhtkonnast. Tegu oli ideoloogilise surve vähenemisega, kuid NLKP juhtkond ei kavatsenud kommunistlikust ideoloogiast loobuda⁶⁹, totalitaarne poliitiline süsteem jäi põhijoontes püsima.⁷⁰

NLKP 20. kongressil 1956. aastal esines NSV Liidu võimuladviku tippu tõusnud Nikita Hruštšov ettekandega „Isikukultusest ja selle tagajärgedest“.⁷¹ Tegutsemisvõimalused avardusid ettevaatlikult nii majanduses kui ka kultuurisfääris.⁷² Kunstnikud kasutasid võimalust kajastada vähem nõukogulikku temaatikat ja sellevõrra luua isikupärasemat kunsti.⁷³ Kunsti ühe peamise kriteeriumina tõsteti esile kunstiloomingu esteetilist väärtust. Sotsialistliku realismi marksistlik maailmavaateline

⁶⁶ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 121.

⁶⁷ *Ibid.*, lk 122.

⁶⁸ Peirumaa, *Hruštšovi aja sula ja muutused ENSV kunstipoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*, lk 46.

⁶⁹ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 31.

⁷⁰ Karjahärm; Sirk, *Kohanemine ja vastupanu, Eesti haritlaskond 1940–1987*, lk 231.

⁷¹ Kuuli, *Sula ja hallad Eesti NSV-s*, lk 31.

⁷² Peirumaa, *Hruštšovi aja sula ja muutused ENSV kunstipoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*, lk 46.

⁷³ Kangilaski, *Kunstielu*, lk 134.

alus jäi küll teoorias püsima, kuid selle kaanonitest kinnipidamine ei olnud enam nii resolootne.⁷⁴

Kui Eesti poliitilises ja kirjanduselus võis varsti pärast Stalini surma märgata mõningaid muutusi, siis kujutavas kunstis see sündmus koheselt muutusi kaasa ei toonud. Siiski võis järk-järgult näha temaatika muutumist neutraalsemaks ja intiimsemaks.⁷⁵ 1956. aastast elavnes Eesti kultuurielu tervikuna.⁷⁶ Kunstielus muutusid aktiivseks taas mitmed „Pallase“ haridusega kunstnikud.⁷⁷ 1950. aastate teisel poolel jätkasid tööd vahepeal kunstielust eemalseisnud maalijad Aleksander Vardi, Johannes Saal, Alfred Kongo,⁷⁸ ja Kunstnike Liitu hakati tagasi võtma varem välja heidetud kunstnikke (nt Adamson-Eric, Märt Laarman, Rudolf Sepp, Konstantin Süvalo, Felix Randel).

---

⁷⁴ Karjahärm; Sirk, *Kohanemine ja vastupanu, Eesti haritlaskond 1940–1987*, lk 231–233.

⁷⁵ Peirumaa, *Hruštšovi aja sula ja muutused ENSV kunstipoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*, lk 49.

⁷⁶ *Ibid.*, lk 46.

⁷⁷ *Ibid.*, lk 58.

⁷⁸ Karjahärm; Sirk, *Kohanemine ja vastupanu, Eesti haritlaskond 1940–1987*, lk 696.

2. NÄITUSEPROGRAMM 1946–1947

2. 1. *Tartu Kunstimuuseumi eellugu: aastad 1940–1946*

Tartusse Kunstimuuseumi rajamise mõte tekkis kunstiühingu „Pallas“ liikmeskonnal juba 1920. aastatel. See idee sai konkreetse kuju alles 1938. aasta kevadel, mil kunstiühing otsustas oma ja ühtlasi ka Eesti Vabariigi 20. aastapäeva tähistada kunstimuuseumi rajamisega.⁷⁹ Muuseumi asutamine sai hoolimata raskustest ruumide leidmisel ja diskussioonidest rahastamise küsimuses teoks 17. novembril 1940.

Sõja ajal, alates 1941. aasta sügisest kujunesid Tartu Kunstimuuseumi põhiülesanneteks omanikuta jäänud kunstivarade kogumine ja säilitamine. Muuseum pidi esimestel aastatel mitmeid kordi kolima: Suurturg (Raekoja plats) 3 ruumid oldi kohustatud andma 1943. aasta talvel saksa välikomandatuurile, mistõttu koliti Lai tänav 17 ruumidesse. 27. jaanuaril 1943 tabas Lai tänav 17 lähedal asuvat hoonet pomm ning muuseumi kogud jäid varingu alla. Enamus teoseid õnnestus varemete alt ilma suuremate kahjustusteta välja tuua. Seejärel anti muuseumile ajutiselt ruumid Tartu Ülikooli peahoone kahes auditooriumis. 1943. aasta novembris alustati Tartu Kunstimuuseumi kogude evakueerimist Väätsale.⁸⁰

Selleks hetkeks oli muuseum korraldanud aastatel 1940–1943 neli esialgset kogu tutvustavat näitust, milles esitleti ka „Pallase“ kunstnike loomingut, sest muuseumi kogud olid osaliselt moodustunud nende annetustest.⁸¹ Viimane väljapanek oli avatud 1943. aasta jaanuarini.⁸² 1946. aasta veebruaris koliti muuseum uude asukohta Vallikraavi 14 hoone esimesel ja teisel korrusel. Mais 1946. avati nendes ruumides esimene näitus. Kuni oktoobrini kestis muuseumikogude tagasi toomine Väätsalt Tartusse. Seoses muuseumi vabariiklikku alluvusse viimisega 1944. aastal oli asutuse ametlik nimi Tartu Riiklik Kunstimuuseum⁸³ – seda kuni 1991. aastani.

⁷⁹ Erm, Kroonikamärkmeid Tartu Kunstimuuseumi asutamise eelloost, lk 4.

⁸⁰ Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi, lk 5–7.

⁸¹ *Ibid.*, lk 5–6.

⁸² Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh 1*, lk 100–102.

⁸³ Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi, lk 6–7.

2. 2. Muuseumile ja kunstile esitatud nõuded

1946. aastal taasavatud näituseprogrammiga pidi Tartu Kunstimuuseum end ümberorienteeruma nõukogulikest tõekspidamistest lähtuvalt. Muuseumitel oli nõukogude kultuurielus kanda tähtis roll – tegemist ei olnud lihtsalt vaatamiseks väljapandud haruldaste esemete koguga. Materiaalse ja vaimse kultuuripärandi näidiste tutvustamise, demokraatlike ja sotsialistlike elementide populariseerimise kaudu oli nende asutuste eesmärgiks rahvast kultuuriliselt harida ja nõukogude inimest kommunismi vaimus kasvatada. Oluline oli ka nõukogulikele printsiipidele tugineva teadustöö areng.⁸⁴

Tartu Kunstimuuseumi ülesandeks pidi saama “progressiivse” sotsialistliku kunsti presenteerimine. Selline kunst lähtus eelkõige realistlikest vormitaotlustest ning elulähedasest temaatikast.⁸⁵ Kunst pidi olema lihtinimesele arusaadav, tõepärane, meisterlikult teostatud ja kõrge ideelisusega, vältima aga igasugust etüüdlisust, salonglikkust ja ideetust. Fraas “kunst kunsti pärast” muutus nõukogude liidus “kunst kuulub rahvale” põhimõtteks.⁸⁶

Tartu Kunstimuuseumi sõjajärgse näituseprogrammi esimestel aastatel ei olnud need nõuded veel nii resoluutsed – olles uurinud näituseprogrammide arhiivmaterjale aastatel 1946–1948 võib täheldada, et näitustel eksponeeritud töodes kohtab mõningaid temaatilisi ja vormilisi kõrvalekaldeid sotsialistliku realismi laadist. Järk-järgult hakati neile üha suuremat tähelepanu pöörama, mistõttu tuli näitusenimekirjades muudatusi läbi viia.

2. 3. Esimesed sõjajärgsed ülevaatenäitused

2. mail 1946. aastal avatud ekspositsioon „Tartu Riikliku Kunstimuuseumi kogude kasv nõukogude võimu aastail 1944–1946“ presenteeris sõjajärgsetel aastatel soetatud eesti kunstinäitustelt või Kunstinäituste ja Panoraamide Direktsioonilt

⁸⁴ Utt, O. Ükskõiksus ja hoolimatuse tagajärjed. – *Rahva Hääl*, 24.06.1953.

⁸⁵ Pilar, A. Kunst kuulub rahvale – arutelukoosolek Kunstnike Liidu Tartu osakonnas. – *Postimees*, 16.04.1948.

⁸⁶ *Ibid.*

Moskvast saadud eesti, vene ja teiste Nõukogude liiduriikide kunsti.⁸⁷ Ekspositsioon oli valdavalt eesti kunsti keskne, alustades August Weizenbergist ja lõpetades eesti nõukoguliku kunstiga, kuid lisaks presenteeriti teiste liiduvabariikide kunstnike teoseid.

Väljapanekul esitletud 108st tööst 81 olid eesti 20. sajandi kunstimeistritelt, neist 32 nõukogude temaatikat käsitlevad. Esindatud olid mitmed modernistid ja kunstikool "Pallas" taustaga kunstnikud sh Jaan Koort, Nikolai Triik, Ants Laikmaa, Konrad Mägi, Felix Randel, Salome Trei, Jaan Grünberg ja Jaan Vahtra. Eksponeeriti ka kohalike kunstnike sõja- ja sotsrealismi temaatikat (Evald Okas, Alo Hoidre), kuid enamus eestlaste töödest olid apoliitilise sisuga portreed, maastikud või linnavaated. Näiteks Ado Vabbe, Jaan Grünbergi, Elmar Kitse ja Johannes Võerahansu looming. Vene ja nõukogude autorite (nt Vassili Andrejevits Tropinin, Vladimir Jegorovitš Makovski, Viktor Matorin) väljapanek oli tunduvalt realismi ja sotsrealismi kesksem nii kujutamiskiisilt kui ka temaatikalt.

Eesti autorite temaatiliselt sotsialistlik looming jäi näitusel tagasihoidlikuks, mistõttu viidi 25. juunil näituseprogrammis läbi muudatused – uuesti sisustati kaks tuba.⁸⁸ Üks ruum pühendati eesti kaasaja graafikale.⁸⁹ Seal asendati vene autorite tööd eesti autorite sõda ja rahvuslikke teemasid käsitlevate teostega. Eksponeerimisele tulid sh Richard Kaljo „Vaenlast jälitamas“ (1945) ja „Taastamas“ (1945), Richard Sagritsa „Tallinna Töölispolk teel rindele 1941. aastal“ (1942) ja lisaks viis puugravüüri mapist „Jüriöö ülestõus 1343. aastal“ (1943).⁹⁰ Teine ümberkujundatud tuba tutvustas Moskvast Kunstide Komiteelt saabunud ja muuseumi enda kogudes leiduvaid nõukogude ja vene kunsti teoseid.⁹¹ Veel eemaldati väljapanekult Salome Trei, Jaan Grünbergi, Eduard Wiiralti, Herman Talviku, Salme Riig-Schönberg ja Ernst Jõesaare teoseid.⁹² Põhjuseks nende lahkumine Eestist sõjasündmuste käigus. Väljapaneku muudatused annavad aimu sellest, et oluline oli näidata eesti kunstnike poliitilist meelsust (pagulaskunstnike nimekirjast väljaarvamisega) ning püüdu kujutada nõukogulikku ja rahvuslikku temaatikat kohalikul tasandil.

⁸⁷ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh* 1, lk 100–102.

⁸⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 50, l 4–8.

⁸⁹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näituse laiendamine. – *Postimees*, 07.08.1946.

⁹⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 50, l 7.

⁹¹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näituse laiendamine.

⁹² TKM TA, f 1, n 2, s 50, l 4–8.

Küsimused formalismist ja nõukogulikest loomeprintsiipidest pälvivad tähelepanu ka ajakirjanduses: Kaarel Ird kritiseerib 1946. aasta novembri “Rahva Hääles” TKM-i näitust viidates selle selgele apoliitilisusele. Kriitika osaliseks said kunstiteadlased Voldemar Erm liialt idealistlik-formalistlike kirjutistega ning Voldemar Vaga passiivse suhtumisega loomingulisse töösse.⁹³

Järgmist ülevaatenäitust „Eesti kunst aastail 1940–1947“, mis toimub 1947. aasta lõpus, võib pidada juba “eeskujulikumaks” nõukogude temaatikat järgivaks TKM-i väljapanekuks. Eesti kunstnike tööd kajastasid näitusel olulisemaid sotsrealismi teemasid – töö, taastamine, tööstus, põllumajandus, metsandus, kalandus, rannarahva elu, lapsed ja õppiv noorsugu, nõukogude inimese elu ja kombestik.⁹⁴ Temaatilisi töid oli näitusel Andrus Johanilt, Elmar Kitselt, Johannes Võerahansult, Adamson-Ericult. Kuigi muutus oli toimunud esitletud tööde sisus ei olnud kõik maalijad näitusel eksponeeritud loomingus realistlikku vormikeelt kasutanud.⁹⁵ Aleksei Viilup mainibki 1. aprilli 1948. aastal toimunud EN Kunstnike Liidu arutelul, et mitmed kunstnikud jätkavad oma loomingut formalistlikus laadis, kohandades vaid pildi pealkirjad kaasaja nõuetega.⁹⁶

2. 4. “Pallase” taustaga kunstnike näitustesari

Väljapanekute aluseks oli 1946. aasta suvel Tallinna kunstihoones toimunud ekspositsioon „Suure Isamaasõja päevil hukkunud kunstnike näitus“ mis puudutas Andrus Johani, Nikolai Kummitsa ja Kaarel Liimandi teoseid ja mille valmimisprotsessis TKM osales. Tartus oli plaanis samamoodi nende kunstnike loomingut eksponeerida, seda aga laiendatud kujul – pühendades igale kunstnikule personaalse mälestusnäituse. Sarja juhatas sisse A. Johani töid tutvustav väljapanek. Sellele järgnesid maalikunstnik K. Liimandi ja graafik Arkadio Laigo loomingu ekspositsioonid. Sari lõppes N. Kummitsa loomingu esitlemisega (vt Lisa 1).⁹⁷

⁹³ Ird, K. Ülesehitustöö nõuab rohkem vastutustunnet ka kunstnikkonnalt. – *Rahva Hääle*, 15.11.1946.

⁹⁴ Erm, V. Eesti kunst aastail 1940–1947. – *Postimees*, 02.11.1947.

⁹⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 55, l 13–16.

⁹⁶ Väik, H. Otsustavasse rünnakusse formalismi vastu kujutavas kunstis. – *Rahva Hääle*, 06.04.1948.

⁹⁷ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh 1*, lk 100–102.

Voldemar Erm kirjutab "Postimehes" A. Johanist kui tööliklassi seast võrsunud kunstnikust, kes kujutab vaeste elumiljööd ning liigub oma loomingus inimese ja looduse realistliku kujutamise suunas, olles mõjutanud sellega ka enese kaasaegseid kunstnikke sama teed minema.⁹⁸ K. Liimandile viitab Erm kui "proletariaadi saabuvas võidus veendunud kunstnikule", kelle loomingus töemotiiv leidis mõtestatud koha ja kes 1940. juunipöörde järel asus eesti kunstnikkonda nõukogulikule arenguteele suunama.⁹⁹ A. Laigo puhul toob ta esile kunstniku mitmekülgse teemade amplituuda, kuhu kuuluvad ka kaluri- ja tööstustemaatika. Erm mainib ära ka kunstniku kalduvuse skematiseerimisele ja stiliseerimisele karjääri algusaastatel, kuid rõhutab siiski tema "progressiivset" maailmavaadet, mis lubas 1940. aastal liituda nõukogude kunsti- ja kultuuripoliitika toetajatega.¹⁰⁰ N. Kummitsa juures toob Erm esile kunstniku lihtsalt päritolu ja vaesesus veedetud õpinguaastad, tema "sotsiaalset momenti rõhutava" loomingutemaatika ja püsivale "proletaarse miljöö" kujutamisele pühendumise.¹⁰¹ Erm mainib, et kunstniku maalilaad läheneb sotsrealismi ideelistele taotlustele.¹⁰²

Kõikidest arhiivmaterjalides leiduvatest näituse juhtimistekstidest ja loetud artiklitest tekib arusaam, et TKM-i kollektiiv proovis "Suures Isamaasõjas langenud kunstnike" näituste korraldamise eesmärgil "Pallase" taustaga kunstnikke ja nende loomingut uue kunstiideoloogia raamidesse mahutada. Ühe argumendina saab veel välja tuua võimude poolt levitatud saksa vastase kampaania, milleks A. Johani, K. Liimandi, A. Laigo ja N. Kummitsa tausta oli võimalik kasutada.

Kui Johani näitus lubati pärast tööde nimekirja ülevaatamist koheselt avada¹⁰³, siis järgmisena toimunud Liimandi näituse jaoks määras Kunstide Valitsuse Kujutavate Kunstide osakonna juhataja komisjoni, kes pidi ekspositsiooni kujunduse ja esitletavad teosed enne näituse avamist üle vaatama ja nende adekvaatsust kinnitama. Komisjon leidis, et tööd olid vastuvõetavad hoolimata sellest, et valdavalt oli presenteeritud kunstniku 1920. ja 1930. aastate loomingut, mille temaatika jäi suuremalt jaolt

⁹⁸ Erm, V. Andrus Johani mälestusnäitus TR Kunstimuseumis. – *Postimees*, 24.06.1946.

⁹⁹ Erm, V. Kaarel Liimandi mälestusnäituse avamine. – *Postimees*, 28.12.1946.

¹⁰⁰ Erm, V. Graafik A. Laigo näitus. – *Postimees*, 12.04.1947.

¹⁰¹ Erm, V. Avatakse N. Kummitsa mälestusnäitus. – *Postimees*, 06.07.1947.

¹⁰² Erm, V. Maalikunstnik N. Kummitsa teoste näitus. – *Postimees*, 28.09.1947.

¹⁰³ TKM TA, f 1, n 2, s 51, l 1.

apoliitiliseks.¹⁰⁴ Kõik korraldatud mälestusnäitused keskendusid pigem ülevaate andmisele kunstnike loomingust kui nende nõukogulikus laadis teostele.¹⁰⁵

1947. aasta lõpus muutub ametlikult näituse tegemise administratiivkorraldus. Kohustuslikuks saavad ekspositsioonide avamise lubatavuse kindlaks määramiseks kokkukutsutavate kontrollkomisjonide ülevaatused. Näituseid korraldavatel asutustel tekib sundus esitada Kunstide Valitsusele väljapanekute temaatiline plaan ja Kirjandus- ja Kirjastusasjade Peavalitsus peab loa andmise kohta koostama vastava akti, mis tuleb omakorda kooskõlastada Linnakomitee esindajaga, kes ülevaatusel osa võttis.¹⁰⁶ Võim hakkas rohkem tähelepanu pöörama näitustele ja sellest tulenevalt ka mõjutama esitletava kunstiloomingu temaatikat.

---

¹⁰⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 52, l 2–5.

¹⁰⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 51–54.

¹⁰⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 7, l 7.

3. NÄITUSEPROGRAMM 1948–1949

3. 1. *Kultuuriolude karmistumine*

Kuni 1948. aastani avati Tartu Kunstimuuseumi näitused ilma pikemate diskussioonideta.¹⁰⁷ Alates Villem Ormissoni näitusest (vt lisa 1) suhtus Kunstide Valitsus plaanitavate näituste temaatikasse ja eksponeeritavate tööde loetelusse kriitilisemalt. Moskvast saadetud Kunstide Komitee Kujutava Kunsti asutuste Peavalitsuse käskkirja nr 45 alusel (28. märts 1948) pidid oma tööd korrigeerima kõik liidulise alluvusega riiklikud kunstimuuseumid.¹⁰⁸ TKM juhinduski üha selgemalt kõrgemalt tulevatest otsustest ja kohandas vastavalt neile oma suhtumist kunstiloomingu hindamise ja populariseerimise küsimustes.¹⁰⁹

1948. aasta tööplaani täitmise aruandest selgub, et muuseumil oli 1948. aastal plaanis korraldada Jaan Koorti loomingut tutvustav näitus, kuid see tuli kõrvale jätta, kuna ei leidnud Kunstide Valitsuse heakskiitu. Selle asemel toimus 1949. aastal vene ja nõukogude kunsti näitus.¹¹⁰ Muuseumil oli tavaks pühapäeviti korraldada ka Tartu Riikliku Kunstiinstituudi üliõpilastele ekskursioone muuseumi kogusse.¹¹¹ Ringkäikudel tutvuti varasema eesti kunstiga, mida tol hetkel näitusesaalides eksponeerida ei olnud võimalik.¹¹² Kunstiinstituudi juhtkonna palvel ekskursioone alates 1948. aasta sügissemestrist enam ei toimunud.¹¹³

1948. aasta lõpus (23.–25.12.1948) toimunud EK(b)P V kongress konstateeris tugevat apoliitilisust, formalismi ja ideetust kultuurivaldkonnas.¹¹⁴ Erilist tähelepanu soovitati pöörata ideoloogilise töö parandamisele haritlaskonnas, et viimased paremini juhinduksid marksistlik-leninistlikust maailmavaatest oma töös.¹¹⁵ Tartu Kunstimuuseumi töötajad pidid sellest tulenevalt keskenduma marksismi-leninismi

---

¹⁰⁷ TKM TA, f 1, n2, s 50–56.

¹⁰⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 25, l 48.

¹⁰⁹ *Ibid.*, l 21.

¹¹⁰ *Ibid.*, l 24.

¹¹¹ *Ibid.*, l 16.

¹¹² *Üto Sooster 1924–1970. Mälestusnäituse kataloog*. Toimetanud Tiina Abel. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2001, lk 114.

¹¹³ TKM TA, f 1, n 2, s 25, l 16.

¹¹⁴ Einman, E. Realistliku suuna süvendamisest TR Kunstiinstituudi õppemetoodilises töös. – *Edasi*, 25.01.1949.

¹¹⁵ EK(b)P V kongressi (23–25.12.1948) otsused on meie tegevusprogrammiks. – *Eesti Bolševik*, 1949.

tundmaõppimisele, teadustöö teemad vastavalt sellele kohandama ning näituseprogrammis lähtuma eelkõige realistliku kunsti ja sotsialistliku realismi propageerimisest. Kohustus põhjalikult tutvuda marksismi-leninismi alustega ja neid oma töös rakendada valitses 1948. aastal kõikjal kunstnikkonnas.¹¹⁶ 1949. aastast hakkavad Tartu Kunstimuuseumi tegevust kajastavates dokumentides domineerima töötajate ideelis-poliitilise väljaõppe ja massilise kultuuritöö plaanid ja aruanded.¹¹⁷

3. 2. Teadustöö

Kui näituseprogramm orienteerus samm-sammult nõukogude kunsti esitlemise tähtsustamise suunas, siis muuseumi teadustöö põhines veel suuresti „vanal mentaliteedil“. 1948. aasta teadustööplaan sisaldas lisaks TKM-i kogude vene ja nõukogude kunsti läbitöötamisele Erik Obermanni, Andrus Johani, Kaarel Liimandi, Jaan Koorti ja Villem Ormissoniga tegelemist. Viimased olid selgelt seotud toimunud näitustega. 1949. aasta tööplaani oli lisandunud veel Anton Starkopf ja Jaan Vahtra.¹¹⁸

3. 3. Pöördepunkt 1948. aastal: Villem Ormissoni tööde näitus

Villem Ormissoni näituse „ideoloogilisse konteksti sobitamine“ enam nii edukalt ei õnnestunud, kui A. Johani, K. Liimandi, A. Laigo ja N. Kummitsa näitustel. Kunstnik oli majanduslikult kindlustatud perekonnast ja ei pooldanud nõukogude režiimi – 1941. aastal võttis ta endalt elu suutmatusest leppida ühiskondliku korraga ja tema maalilaad erines selgelt sotsialistliku realismi kunstikäsitlusest.¹¹⁹

1947. aasta novembri „Postimehes“ antakse teada, et TKM kavatseb avada Villem Ormissoni loomingut tutvustava väljapaneku¹²⁰, kuid kuu aega hiljem teatatakse ajalehes näituse ära jäämisest.¹²¹ See avatakse alles 1948. aasta veebruaris.¹²² ENSV

¹¹⁶ Kunstnikkond EK(b)P V kongressi eel. – *Sirp ja Vasar*, 04.12.1948.

¹¹⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 26, l 17, 24–26, 74.

¹¹⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 25, l 1; TKM TA, f 1, n 2, s 26, l 2.

¹¹⁹ Mark, R. *Villem Ormisson 1892–1941*. Tallinn: Kunst, 2004, lk 147.

¹²⁰ Milk, V. Ülekutse Villem Ormissoni teoste näituse puhul. – *Postimees*, 21.11.1947.

¹²¹ Teadaanne. – *Postimees*, 21.12.1947.

¹²² Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh 1*, lk 100–102.

Kunstide Valitsuse juhataja Johannes Semper ei andnud näituse korraldamiseks 1947. aasta detsembris luba ning nõudis kogu Tartu Kunstimuuseumi töökorralduse ülevaatamist. Voldemar Erm pöördus tema poole selgitades kunstimuuseumi tööd ja põhjendades Villem Ormissoni loomingut kajastava näituse korraldamise olulisust. Tema pöördumisest selgub, et esialgu oli J. Semper ekspositsiooni organiseerimiseks loa andnud, kuid seejärel pidas Ormissoni teoseid formalistlikeks. Kunstimuuseumi direktor püüdis igati õigustada näituse avamise vajadust. Ta mainib, et Riia Läti ja Vene Kunstimuuseumis on püsiekspositsioonis V. Ormissoni õpetaja Villem Purvītise looming, milles leidub impressionistlikke ja ekspressionistlikke jooni. V. Erm tõstatab pöörumises küsimuse Ants Laikmaa, Kristjan Raua, Nikolai Triigi, Konrad Mäe, Paul Burmani, Jaan Koorti ja Ado Vabbe loominguga läbitöötamisest ja eksponeerimisest, kuna kunstnike teostes esineb formalistlike jooni.¹²³

Johannes Semper annab 1948. aasta jaanuaris TKM-ile Ormissoni näituse korraldamiseks loa. Lähtuvalt eelmise aasta lõpus tehtud ettekirjutustest tuleb näituse väljapanek kooskõlastada Kirjandus ja Kirjastusajade Peavalitsuse kohaliku esindajaga ja Partei Linnakomiteega. Lisaks peab Semper vajalikuks organiseerida kunstiteadlaste ja kunstnike osavõtul arutlusõhtu, milles lahataks kunsti ümberhindamises tekkinud probleeme. 31. jaanuaril 1948 toimus kontrollkomisjoni ülevaatus ja 28 osavõtjaga TKM-i esimene arutelukoosolek, sh osalevad Elmar Kits, Voldemar Erm, Juhan Pütsepp, Anton Starkopf.¹²⁴ Arutelu kujuneb aga Ormissoni kaitsvaks, sest parteilastest oponente ei ole kohal.¹²⁵

Komisjon, olles tööd üle vaadanud, konstateerib, et kunstniku loomingus ilmneb vabanemine algusaja formalistlikest joontest ja lubab näituse avada.¹²⁶ Arutelul toodi välja kunstniku nõrku külgi, kuid neid põhjendas kunstnik E. Kits V. Ormissoni tegutsemisajal valitsenud ajastu ja ühiskondlike olude eripärasusega. Positiivsena toob V. Erm välja kunstniku otsiva vaimu, julguse maalikunstis vastu võtta uusi väljakutseid, hea maitse kompositsioonilistes otsingutes ja koloriidi probleemide lahendamisel.

---

¹²³ TKM TA, f 1, n 2, s 57, l 3.

¹²⁴ *Ibid.*, l 7-9.

¹²⁵ KM EKLA, f 361, m 27: 1, l 3, (Agenda 1948).

¹²⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 57, l 7.

Koosoleku lõpus leiab ta, et nendest lähtekohtadest võiksid eeskuju võtta ka kaasaja kunstnikud.¹²⁷

Kuigi näitus õnnestus Ormissoni püüdliku ja põhjaliku nõukogude kunstiideoloogiasse sobitamisega avada, võib avamisele järgnenud diskussioonidest ajakirjanduses välja lugeda, et enam taolist formalistliku kunsti nõukogulikesse raamidesse paigutamise nähtust ei aktsepteeritud. 1. aprillil 1948. aastal toimunud EN Kunstnike Liidu arutelu käigus, milles käsitleti ÜK(b)P Keskkomitee otsust V. Muradeli ooperi „Suur Sõprus” kohta, kommenteeriti Voldemar Ermi mineviku kultuuripärandi soosimist ja püüdmatust hinnata selle progressiivset osa. Võiks arvata, et viidatakse Tartu Kunstimuuseumis toimunud Ormissoni näitusele, kus suurem osa teoseid ei vastanud nõukoguliku kunstinäituse temaatilistele printsiipidele.¹²⁸

Tugeva kriitika osaliseks saab näitus Leo Soonpää artiklis, kus autor kirjeldab Ormissoni kui ideevaest maalijat, kellelt nõukogude kunstnikul ei ole midagi õppida. Ta viitab Ormissoni loomingule kui ajaviitekunstile, mis ei esita ühtegi olulist probleemi ja on vastuvõetav vaid väikekodanluse mugavusarmastusele.¹²⁹ TKM-i näitused leidsid kritiseerimist ja näitusenimekirjades tuli läbi viia muudatusi, kuid otseseid kõrgemate institutsioonide poolseid karme instruksioone veel ei saadetud. Sellises tugevnevas ideoloogilise surve õhkkonnas, mis veel mingisugust isetegevust võimaldas, oli muuseum aastatel 1946–1948 esitlenud mitmetel näitustel vormilt ja sisult osaliselt modernistlikke töid ja Eesti Vabariigi aegset kunstiloomingut. 1948. aasta kevadel Ormissoni näitusest alguse saanud kriitika oli märgiks olude muutumisest.

3. 4. Muudatused näitusenimekirjades

Villem Ormissoni näitusele järgnenud ekspositsiooni “Tartu linn eesti kujutavas kunstis” ei lubatud koheselt avada, sest näituse temaatiline plaan ei vastanud nõuetele.¹³⁰ Lisaks teostele Teisest maailmasõjast, Tartu taastamisest ja nõukogude perioodist, sooviti tubade temaatilises kontseptsioonis eksponeerida nii Tartu vaimset

¹²⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 57, l 9.

¹²⁸ Välk, H. Otsustavasse rünnakusse formalismi vastu kujutavas kunstis. – Rahva Hää, 06.04.1948.

¹²⁹ Soonpää, L. Kujutava kunsti minevikupärandi ümberhindamisest. – Sirp ja Vasar, 15.05.1948.

¹³⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 58, l 1.

palet kui ka arhitektoonilist ilmet ja tüübistikku kodanlikust perioodist aastatel 1900–1940. See aga ei osutunud võimudele vastuvõetavaks.

Näituse avamisele eelnes kaks kontrollülevaatust. Väljapanekule ei lastud teoseid teemal „Tartu vaated enne hävingut“. Need maalid vastandasid sõjajärgset idüllilist Tartut Nõukogude-aegse Tartuga liialt teravalt. Lisaks jäeti nõukogude perioodi esitavast loomingust välja 6 teost, sh Ado Vabbe „Kunstiüliõpilased“ (1942), Elmar Kitse „1. mai aktus Tartu Riiklikus Ülikoolis“ (kavand 1945) ja Nikolai Triigi „Professor H. Koppeli portree“ (1945).¹³¹ Ilmselt nende formalistlike joonte tõttu.

Arutelul leitakse, et paljud eksponeeritud tööd on etüüdlilikud ja ei kajasta „tüüpilist ja edasiviivat“ temaatikat küllalt hästi. Kritiseeritakse Anton Starkopfi, Aleksander Vardi, Johannes Võerahansu ja Nigul Espe teoseid. Üldiselt leiavad sõnavõtjad, et näitus oli kehvapoolne – polnud piisavalt töid, mis temaatiliselt ja vormiliselt oleksid eksponeerimiseks sobinud. Osaliselt tuuakse põhjusena välja, et kodanlikku kunsti ei olnud võimalik eksponeerida, mistõttu esitleti kvaliteedilt nõrgemaid, kuid temaatiliselt sobivamaid teoseid.¹³²

Presenteeriti töid eesrindlikest töölistest, meditsiiniõdedest, motiive Tartu tehastest, haridusasutustest ja sõjavaremetest,¹³³ kuid siiski ei olnud tegu nõukogulikus mõistes perfektse näitusega. Voldemar Erm mainib 3. septembril 1948. aastal Tartu Raadiosõlmes peetud ettekandes, et näitusel ilmneb mitmeid ideoloogilisi puudujääke: „...kunstnikud ei kujuta veel küllalt kõrgetasemeliselt ja konkreetselt enda ümber toimuvat ülesehitustööd”.¹³⁴ Näituse külalisteraamatus esineb palju mõõdukat kriitikat – üldiselt peetakse ülespanekut kesiseks ja üks külastaja väidab, et Kristjan Tederi, Valdemar Väli ja Lepo Mikko töödest ei ole kindlasti esitletud paremikki.¹³⁵ Kuigi kunstnikud olid asunud kujutama nõukogulikku, ei andnud nad seda edasi nõnda nagu olid oma varasemates teostes kujutanud kodanliku temaatikat. Kunstimuseumil oli raskusi eksponeerimiseks temaatiliselt sobivate tööde leidmisega, millel oleks ka kõrge kunstiline väärtus. Selgelt oli kitsenenud näitamiseks kvalifitseeruvate kunstiteoste ring.

---

¹³¹ TKM TA, f 1, n 2, s 58, l 1–2.

¹³² TKM TA, f 1, n 2, s 58, l 6.

¹³³ Ibid., l 8.

¹³⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 58, l 10–16.

¹³⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 58, l 28.

21. jaanuaril 1949 avati väljapanek “Vene ja nõukogude vene kunst”, mida eksponeeriti kuni 31. augustini. Täiendatul kujul sai näitust külastada 3. november 1949–19. märts 1950.¹³⁶ Esimesel näituse ülevaatusel otsustas komisjon läbi viia mõned ümberkorraldused – leiti, et Solomon Boimi, Aleksei Motorini ja Anna Ostronmova-Lebedeva maastikumotiividega graafilised teosed tuleb paigutada tagumistesse tubadesse ning nende asemel presenteerida nõukogude inimeste tööd ja võitlust kujutavaid teoseid Aleksei Pahhomovilt, Valentin Kurdovilt ja Žirmunskajalt.¹³⁷ Selline ümberkorraldus näitab, kui oluliseks oldi hakatud pidama nõukogulikku töötemaatika eksponeerimist, maastikumotiivid olid väheolulised ja seepärast nende presenteerimine esimestes saalides ebavajalik.

Paljud väljapanekul esitletud töödest anti muuseumile üle Kunstinäituste ja Panoraamide Direktsiooni fondi ja Riikliku Ostukomisjoni fondi NSVL Kunstidekomitee eestvõttel, et täiendada muuseumi kogusid võimude poolt soovitud kunstiloominguga.¹³⁸ Just seetõttu avatakse näitus novembris uuesti – eksponeeritakse Moskva Kunstide Komiteelt saabunud töid.¹³⁹ Annetuste kaudu suunas võim otseselt, missuguseid kunste teoseid näitusesaalides eksponeeriti.

Näitusel tutvustati vene autorite loomingut,¹⁴⁰ mis pidi olema kohalikele kunstnikele eeskujuks ja samal ajal püüdis ka rahva kunstimaitset kujundada ning sotsialistlikus vaimus suunata. Eesti kunstnike nõukoguliku loomingu presenteerimine, olgugi et planeeritud 1949. aastasse, lükati edasi ja otsustati korraldada seoses ENSV 10. aastapäevaga 1950. aastal.¹⁴¹ Siinkohal võiks väita, et kohaliku kunstnikkonna loomingus ei olnud veel piisavalt rangetest nõukogulikest printsiipidest, sotsrealistlikust temaatikast ja kujutamiskiisist lähtuvat materjali, mida näitustel eksponeerida oleks saanud.

1949. aastasse jääb veel üks viimaseid püüdeid näidata apoliitilisemat kunsti: Tartu Ülikooli Geograafia Kabineti ruumides (Aia tn 46) avas TKM märtsis Eesti maastiku näituse, kus esitleti 21 teost eesti autoritelt.¹⁴² Arvestades kahe eespool

---

¹³⁶ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh* 1, lk 100–102.

¹³⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 59, l 3.

¹³⁸ Erm, V. Tartu Kunstimuuseum täieneb. – *Edasi*, 12.02.1949.

¹³⁹ Kunstinäituse avamine Kunstimuuseumis. – *Edasi*, 03.11.1949.

¹⁴⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 59, l 52.

¹⁴¹ TKM TA, f 1, n 2, s 26, l 3.

¹⁴² TKM TA, f 1, n 2, s 26, l 22.

mainitud näituse temaatikat ja muudatusi tööde esitlemises, võib arvata, et oma ruumides muuseum sellist näitust korraldada ei oleks saanud. Näituste ülevaatekomisjoni muudatustest, muuseumile annetatud ja seal esitletud tööde temaatikast võib täheldada, et ideoloogiline surve oli näituseprogrammile mõju avaldanud.

4. NÄITUSEPROGRAMM 1950–1951

4. 1. Etteheited muuseumile

Alates 1950. aasta algusest kujunes üha olulisemaks muuseumite hariduslik, kasvatuslik ja ideoloogiliste arusaamade süvendamise roll, mistõttu hakati tähtsustama muuseumi propagandistliku tegevuse efektiivsust. Leiti, et Tartu Kunstimuuseum lähtub võrreldes teiste muuseumitega efektiivsematest tegutsemisprintsipiidest¹⁴³, kuid ka tema kunstipropaganda-alane töö võiks olla tõhusam.¹⁴⁴ Kui aasta alguses piirduti lihtsa kritiseerimisega, siis pärast 21.–26. märtsil toimunud EK(b)P 8. pleenumit muutus poliitiline ja kultuuriline õhkkond eriti pingeliseks. Algas massiline „puhastus” kultuurisfääris,¹⁴⁵ mis ei jätnud puutumata ka TKM-i.

Ideoloogilise surve tugevnemine kunstimuuseumites sai alguse 1950. aasta “Noorte Hääles” ilmunud artiklist ja Kunstide Valitsuse otsustest Eesti Riikliku Kunsti Muuseumi (ERKM) töökorralduse muutmise kohta (käskkiri nr 173, 24. juuli 1950).¹⁴⁶ Augustis kontrollis Tartu Kunstimuuseumi tööd Kunstide Valitsuse poolt määratud komisjon koosseisus Johannes Hirv, Boris Ernst, O. Eenpalu. Nende tähelepanekutest koostatakse käskkiri nr. 241 (11. september 1950), milles konstateeritakse Ermi ebarahuldavat tööd muuseumi suunamisel ja muuseumikollektiivi üldist ideelis-poliitilise taseme nõrkust.¹⁴⁷ Selleks hetkeks on Tartu Kunstimuuseumi tegevust kajastatud ka ajakirjanduses: kuigi organisatoorsest küljest ei heidetud muuseumile midagi ette – kogud olid korras ja hoolitsetud, varad inventeeritud, hoiuruumid rahuldavad; esines suuri puudujääke teadustöös ja realistliku ning nõukogude kunsti propageerimisel.¹⁴⁸ 1950. aastal planeeriti jätkata Starkopfi, Koorti ja Vahtra loominguga tegelemisega,¹⁴⁹ kuid need teemad osutusid ebasobivateks ja 1950. aasta teisel poolel nõuab Kunstide Valitsus uue tööplaani koostamist aasta viimaseks

¹⁴³ Jõgi, J. Puudusi muuseumi töös. – *Edasi*, 25.03.1950.

¹⁴⁴ Erm, V. Edasi väidetel. Puudusi muuseumide töös. – *Edasi*, 05.04.1950.

¹⁴⁵ Sirk, Haritlaskond osutus visaks vastaseks, lk 61.

¹⁴⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 7, l 14.

¹⁴⁷ *Ibid.*, l 18.

¹⁴⁸ Salu, E. Tartu Kunstimuuseum kodanliku objektivismi kammitsais. – *Sirp ja Vasar*, 09.09.1950.

¹⁴⁹ TKM TA, f 1, n 2, s 27, l 2.

kvartaliks.¹⁵⁰ Üha enam hakatakse tähelepanu pöörama muuseumi töö sisulise poole vastu.

Ermi tegevusele direktorina heideti ette liigset objektiivsust ja formalistlikke huvide kaitsmist. Ühtlasi langeb kriitka osaliseks ka tema koostatud näitus „Eesti nõukogude kujutav kunst aastatel 1940–1950“, mida sisu poolest peetakse puudulikuks.¹⁵¹ Kunstide Valitsuse käsul tuli muuseumil näitus 1950. aasta oktoobris sulgeda, sest TKM-i kogude ja kunstnikelt laenatud tööde põhjal koostatud väljapanekut peeti liiga formalistlikuks.¹⁵² Kunstiloomingusse suhtumise karmusest annab tunnistust see, et formalismisüüdistuse sai näitusel eksponeeritud Johani ja Liimandi looming.¹⁵³

Ajakirjanduses kommenteeriti V. Ermi suutmatust pärast EK(b)P 8. pleenumi otsuseid muuseumi tegevust õiges suunas juhtida. Noored kolleegid süüdistasid muuseumi juhtkonda ideoloogilisest tööst kõrvalehoidmises. Heideti ette, et kunstikasvatustlikus tegevuses ei keskenduta piisavalt Tartu asutuste töötajate harimisele, vaid tegeletakse peamiselt koolide õpilastega ja teadustöös käsitletakse formalistlike kunstnike loomingut (Starkopf, Vahtra).¹⁵⁴ ENSV Kunstide Valitsuse käskkirija nr 241 (11. september 1950) alusel tuli muuseumikollektiivil lähtuda Tallinna Kunstimuuseumi tööd puudutavast käskkirjast (ENSV Kunstide Valitsuse käskkiri nr 173, 24. juulil 1950), läbi arutada artikkel „Tartu Kunstimuuseum kodanliku objektivismi kammitsais“ ja esitada plaan ümberkorraldustest ja aasta lõpus aruanne nende täitmisest.¹⁵⁵

Surve kultuuriinstitutsioonide tööle jätkus 1950. aasta lõpul. 13. novembril 1950 toimunud Eesti NSV kunstitöölise vabariiklikul nõupidamisel väideti, et kuigi EK(b)P 8. pleenumiga paljastati kõik, kes püüdsid kirjandust, kunsti ja teadust suunata “lääne imperialistlikule tee”, ei olnud kultuuriasutused eesotsas Kunstide Valitsusega piisavalt hästi tegutsenud ÜK(b)P Keskkomitee ideoloogiliste (1946. a ja 1948. a) ja EK(b)P 8. pleenumi otsuste elluviimisel.¹⁵⁶ Lisaks toodi välja ka kunstikriitka nõrkus ja

---

¹⁵⁰ *Ibid.*, l 29.

¹⁵¹ Salu, Tartu Kunstimuuseum kodanliku objektivismi kammitsais.

¹⁵² TKM TA, f 1, n 2, s 27, l 39.

¹⁵³ Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi, lk 9.

¹⁵⁴ Salu, Tartu Kunstimuuseum kodanliku objektivismi kammitsais.

¹⁵⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 7, l 18.

¹⁵⁶ *Ibid.*, l 25.

selle liialt leebe suhtumine eksponeeritavasse materjali, mistõttu sobimatute tööde eksponeerimine oli toimuda saanud.¹⁵⁷

Pidev enesekriitika ja ka teiste kritiseerimise juurutamine asutustes ja ühiskonnas tervikuna andis võimule head positsioonid sotsialismi ideoloogia levitamisel – ühelt poolt oli rahvas see, kellel oli sõnaõigus kultuuriküsimustes arvamust avaldada¹⁵⁸, teiselt poolt kontrollisid ja kujundasid kultuurisuundumisi ja rahva hinnanguid võimud laiaulatusliku propaganda ja ettekirjutuste-määrustega ning lisaks viidi sisse asutustesisene enesekontrollimehhanism. 1950. aastal sooviti peavarahoidjat ideoloogilisest tööst (loengute andmisest) kõrvale jätta, kuna tal oli palju tegemist varade arvelevõtuga. Seda ei pidanud noorem muuseumi kollektiiv õigustatuks.¹⁵⁹

8. veebruaril 1951 saabus Tartu Kunstimuuseumisse Kunstide Valitsuselt kiri, milles palutakse edastada ülevaade sellest, mida oli tehtud eelmise aasta 13. novembril toimunud ENSV Kunstitööliste vabariikliku nõupidamise resolutsioonide teostamiseks. Kunstide Valitsusele saadetud kirjas 16. veebruarist 1951 kirjeldab Erm, et teadustöös on rõhk pandud eesti kunsti realistliku suuna meistrite loomingu uurimisele, keskendutakse ühiskondlik-poliitilise võitluse kajastustele 19. sajandi teise poole olustikumaalis. Voldemar Ermi peatset lahkumist muuseumi direktori ametikohalt ennustavad tema sõnad ettekande lõpus, kus mainib, et tema asemele on lähimas tulevikus vaja leida inimene, kuna tal puudub muuseumi juhtimiseks vajalik haridus ja Kunstide Valitsus ei ole tema tööga rahul.¹⁶⁰

4. 2. Töökorralduse muudatused muuseumis

Aprillis 1951 saabusid Kunstide Valitsuselt otsesed käsud (käskkiri nr 144) kunstiasutuste töökollektiivide uuendamiseks. Toonitatakse, et asutuste sisene ideelis-poliitiline kasvatustöö ei ole piisavalt tugev ning palutakse kõikidel kunstiasutuste juhatajatel koostada kalendaarsed paanid institutsioonide tegevuse kohta. Veel pannakse kohustuseks 1951. aasta jooksul viia läbi töökollektiivide analüüs ja puhastada

---

¹⁵⁷ *Ibid.*, l 30.

¹⁵⁸ Toomla, J; Rajasaar, V. Ideoloogilise töö tähtis lõik. – *Edasi*, 14.10.1956.

¹⁵⁹ TKM TA f 1, n 2, s 27, l 30.

¹⁶⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 8, l 4–5.

kunstiasutused “võõrastest elementidest”, ühtlasi tugevdada juhtivate ja loominguliste töötajate kollektiive isikutega, kes vastavad erialastele ja poliitilistele nõuetele.¹⁶¹

Seoses 8. pleenumi otsuste ja mõjudega toimuvad mitmed muutused TKM-i töökollektiivis. 1951. aasta alguse seisuga viivad muuseumis teadustööd läbi Virve Milk, Nikolai Jasnetski, Voldemar Erm.¹⁶² Aasta lõpus lahkub direktori ametikohalt V. Erm (jätkab alates 1953. aastast mittekoosseisulise teadusliku töötajana) ja Tui Koort (jätab alates 1954. aastast tööd peavarahoidjana).¹⁶³ Erm viibis alates aprilli keskpaigast haiguspuhkusel ning direktori kohusetäitjaks määrati juuli lõpus Jasnetski.¹⁶⁴ 1951. aastal täieneb töökollektiiv uute nõukoguliku hariduse saanud noortega – tööle võeti Vaike Tiik ja Linda Salum.¹⁶⁵ Tiina Nurk ühineb kollektiiviga 1952. aastal.¹⁶⁶

Mais saabub järjekordne kiri Kunstide Valitsuselt, kus nenditakse, et TKM-i teadustöö on olnud väheviljaks ja V. Erm ei ole piisavalt järginud Kunstide Valitsuse juhiseid taludes „formalistlik-bürokratliku tööstiili elementide püsimist muuseumi töös”. Seetõttu nõuab Kunstide Valitsus Tartu Kunstimuuseumi kollektiivilt tööstiili põhjalikku muutmist.¹⁶⁷ Oktoobris välja antud käskkirjas nr 401 on Kunstide Valitsus määranud TKM-is toimuvad näitused¹⁶⁸, millest kõik järgneval aastal aset leiavad.¹⁶⁹ Toonitatakse ka, et kultuuriasutused peavad näituste kavade koostamisel lähtuma rangelt ÜK(b)P ideoloogilistest otsustest, tõstes esikohale nõukogude kunstiloomingu ulatusliku propaganda, vene klassika ja nõukogude rahvaste kunstiloomingu tutvustamise.¹⁷⁰

1951. aasta novembris andis Tartu Kunstimuuseumi kollektiiv Voldemar Ermile hinnangu tehtud töö osas.¹⁷¹ Väärtustati eelkõige tema panust ja pühendumist muuseumi ülesehitamisel, kogude korrastamisel ja suurendamisel ning muuseumi tegevuse tutvustamisel avalikkusele. Samas heideti talle ette lääne kunstipüüdluste toetamist ja poliitiliste sündmustega mitte arvestamist, kuid toodi ka välja, et Erm on vigadest

---

¹⁶¹ *Ibid.*, l 12–14.

¹⁶² TKM TA, f 1, n 2, s 27, l 42.

¹⁶³ Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi, lk 9.

¹⁶⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 11, l 1.

¹⁶⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 8, l 4–5.

¹⁶⁶ Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi, lk 9.

¹⁶⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 8, l 19–20.

¹⁶⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 33.

¹⁶⁹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

¹⁷⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 8, l 32–38.

¹⁷¹ TKM TA, f. 1, n. 2, s 11, l 28.

õppinud ja osaliselt olid need tingitud tema kodanlikust taustast.¹⁷² Voldemar Erm oli ametlikult Tartu Kunstimuuseumi direktor 22. oktoobrini 1951 ning tema kohusetäitjaks sai Nikolai Jasnetski.¹⁷³ Alates 25. oktoobrist 1952 hakkas direktorina tööle Vaike Tiik.¹⁷⁴ EK(b)P 8. pleenumi otsused kajastud nõnda ka TKM-i tegevuses.

4. 3. Teadustöö

TKM-i 1950. aasta muudetud 4. kvartali tööplaanist nähtub, et teadustööd jätkatakse J. Köleriga ning käsile võetakse Paul Raua osa eesti realistliku kunsti arengus. Keskendutakse senisest enam nõukogude kunstile muuseumi kogudes ja uute teemadena pakutakse välja skulptor Johannes Hirve loominguga läbitöötamine ning töölisel-stahhaanovlased Eduard Einmani teostes.¹⁷⁵ Aasta alguses koostatud tööplaanis oli kavas lisaks Vahtra, Starkopfi ja Koorti loominguga käsitlemisele tegeleda ka Johani kunstipärandi ja teemaga "Impressionismi kodanlik olemus".¹⁷⁶ Kõiki eelpool mainitud teemasid aasta lõpul koostatud uues tööplaanis ei leidunud.¹⁷⁷ Need ei osutunud seoses karmistunud poliitilise õhkkonnaga sobilikeks ja seega tuli välja vahetada.

Aastatel 1950–1951 toimusid seoses eesti realistliku kunstiloomingu läbitöötamisega J. Köleri, P. Raua ja A. Laikmaa näitused (vt lisa 1). Esimese puhul oli tegemist eelnevalt ERKM-is koostatud ja eksponeeritud väljapanekuga, kuid siiski eksisteerib seejuures seos näituseprogrammi ja TKM-i teadustöö vahel.¹⁷⁸ Pärast A. Laikmaa näitust kaugenevad need kaks suunda omavahel ligi viieks aastaks.¹⁷⁹ Tartu Kunstimuuseum keskendub veel mitmel järgmisel aastal eelpool nimetatud kunstnike realistliku loominguga uurimisele ja väljaannete koostamisele.¹⁸⁰ Seoses eesti kunstiajaloo koostamisega,¹⁸¹ ettevalmistustega 1. teaduslikuks konverentsiks¹⁸² ning eesti kunsti ja

---

¹⁷² TKM TA, f 1, n 2, s 11, l 28

¹⁷³ TKM TA, f 1, n 2, s 11, l 1.

¹⁷⁴ *Ibid.*, l 30.

¹⁷⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 27, l 73.

¹⁷⁶ *Ibid.*, l 2.

¹⁷⁷ *Ibid.*, l 73.

¹⁷⁸ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh* 1, lk 100–102.

¹⁷⁹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

¹⁸⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 94.

¹⁸¹ TKM TA, f 1, n 2, s 30, l 104

¹⁸² TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 95.

kirjanduse dekaadi näitusega Moskvas¹⁸³ lisandub teisigi kunstnikke, kuid aastatel 1952–1954 on TKM-i statsionaarses näituseprogrammis teadustöö kajastus minimaalne. Panus piirdub enamasti saabuvate näituste täiendamisega ja mõndade vähem olulise näituse korraldamisega (vt lisa 1).¹⁸⁴ 1951. aastast pärinevad veel viimased tugevamad seosed teadustöö ja näituseprogrammi vahel.

4. 4. Näituseprogramm

1950. aasta suvel avatud näitust “Eesti nõukogude kujutav kunst aastail 1940–1950” eksponeeriti pingelise kultuuripoliitilise olukorra taustal. Väljapanek tutvustas eesti autorite nõukogude kunsti arenguetape ja temaatikat ning korraldati see ENSV 10. aastapäeva tähistamiseks.¹⁸⁵ 1951. aasta oktoobri keskpaigaks oli Erm ligi pool aastat viibinud haiguspuhkusel¹⁸⁶ ning muuseum selle aja jooksul eksponeerinud näituse “Nõukogude eesti, vene realistlik ja vanem kunst”, väljapaneku A. Laikmaa loomingust ja NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1951 a. õppe-ja diplomitöödest.¹⁸⁷ Plaanis olnud Eesti realistliku kunsti näitust (“Realistlik kunst Tartu kunstikogudes”, “Eesti realistlik kunst J. Kölerist tänapäevani”) eraldi ei toimunud, näitusel eksponeeritakse seda koos vene kunstiga.¹⁸⁸

Näitusel “Nõukogude eesti, vene realistlik ja vanem kunst” viidi läbi muudatused: 19. saj. realistliku kunsti hulgast otsustas ülevaatuskomisjon välja arvata Julius Sergius von Kleveri tööd „Maastik talumajaga“ (1878), „Võililled“ (1912), „Sügismaastik“ (1916). Võib arvata, et nende liigse apoliitilisuse tõttu. Vanema ekspositsiooni hulgast eemaldati üks kristliku sisuga töö („Madonna roosikrantsiga“ tundmatult autorilt). Komisjon leidis, et nõukogude kunsti väljapanek on nõrgalt esindatud ning soovitas muuseumil selle täiustamiseks hankida uusi töid.¹⁸⁹ Olulise osa eksponeeritud töödest moodustasid realistlikud teosed eesti 19–20. sajandi kunstnikelt nagu Karl Ludvig Maibach ja Oskar Hoffmann ning baltisakslastelt Gustav Adolf

---

¹⁸³ TKM TA, f 1, n 2, s 33, l 70–71.

¹⁸⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 74.

¹⁸⁵ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

¹⁸⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 11, l 1.

¹⁸⁷ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

¹⁸⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 28, l 3.

¹⁸⁹ TKM TA, f 1, n 2, s 64, l 10.

Hippiuselt, Lorenz Heinrich Petersenilt ja Voldemar Friedrich Krügerilt, lisaks ka väljapanekud Vene ja Lääne-Euroopa realistlikkust kunstist 16–20. sajandil. Hiljem komplekeeriti tuba Nõukogude maalikunsti reproduktsioonidega (nt Feodor Savitš Šurpin, Aleksander Mihhailovitš Gerassimov).¹⁹⁰ Ideoloogilises võtmes kunstipropageerimise tõhustamise püüdlusi täheldavad rohked ajakirjanduses ja raadios esitatud ettekanded ja tutvustused sellest väljapanekust.¹⁹¹

A. Laikmaa loomingu presenteerimisel, nagu seda oli tehtud ka J. Köleri ja P. Raua puhul, tõsteti esile kunstniku realistlikku maalilaadi (A. Laikmaa ja P. Raua puhul võetakse uurimisobjektiks just kunstnike realistlik looming, ülejäänu jäetakse kõrvale), formalismivastasust, huvitatust vene realistlikust kunstist, sidemeid tööliisklassiga ja nende kujutamist loomingus.¹⁹² Oluliseks kujunes eesti kunstiajaloo ümbermõtestamine marksismi-leninismi käsitluse kohaselt.¹⁹³ Kui 1950. aastal esitletud J. Köleri näitus oli ERKM-ist tulnud, siis 1951. aasta P. Raua ja A. Laikmaa näitused oli TKM enda initsiatiivil välja pannud. Need leidsid aset muuseumi 1. korruse ühes näitusetoas¹⁹⁴, mis seati sisse väikeste näituste jaoks.¹⁹⁵

NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1951. a. õppe-ja diplomitööde näituse arutelu protokollist selgub, et eelkõige kritiseeritakse õpilaste joonistusoskuse nõrka taset, mistõttu teoste nõukogulik temaatika ei suuda vaatajat haarata. Samas toonitatakse edusamme formalismile vastulöögi andmises.¹⁹⁶ Ajakirjanduses ja ka näitustel saab peagi valdavaks formalismi asemel tööde joonistuslikke nõrkuste kritiseerimine, mis ei luba kujutatud motiividel väljendusrikkalt esile tõusta. Väljapanekud said harvemini formalistlikke süüdistusi, sest ideoloogilisse konteksti mittesobivaid töid ei eksponeeritud.

1951. aastast keskenduvad kultuuriasutused Kunstide Valitsuse käskudest lähtuvalt üha rohkem massikultuurilise töö parandamisele: kui algselt oli eesmärgiks likvideerida asutusesisest formalismi ja näitusesaalidesse mittesobilikku loomingut ning rõhku pandi kollektiivi marksistlik-leninistliku teooria omandamisele, siis järk-järgult

¹⁹⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 64, l 11–19.

¹⁹¹ TKM TA, f 1, n 2, s 64, l 55–69.

¹⁹² TKM TA, f 1, n 2, s 65, l 1–5; TKM TA, f 1, n 2, s 63, l 1–6; TKM TA, f 1, n 2, s 60, l 1–5.

¹⁹³ TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 56.

¹⁹⁴ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Almanahh 1*, lk 100–102.

¹⁹⁵ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh 2*, lk 129–139.

¹⁹⁶ TKM TA f 1, n 2, s 28, l 97.

¹⁹⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 66, l 30–36.

saab üha olulisemaks asutuste rahvale suunatud propaganda. Tartu Kunstimuuseum korraldab 1951. aastal oma esimesed rändnäitused ja sellest ajast peale on nendel asutuse tööplaanis oluline koht.¹⁹⁷ Muuseumi ülesandeks saab pidevalt täiustada mass-kultuurilist tööd statsionaarsete väljapanekute, rändnäituste, loengute, ekskursioonide ja loomingulise propaganda kaudu rahva ideoloogilise, kultuurilise ja poliitilise kasvatamise eesmärgil.¹⁹⁸

---

¹⁹⁷ Tiik, Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi, lk 9.

¹⁹⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 21–22.

5. NÄITUSEPROGRAMM 1952–1954

5. 1. *Suunised muuseumi tegevusele*

1952. ja 1953. aastal jätkus kultuuriasutuste töö ümberkorraldamiseks antavate suuniste jagamine ja kunstimuuseumitel ei olnud palju mänguruumi näituseplaanide koostamisel.¹⁹⁹ ENSV Kunstide Valitsuse kolleegiumi otsused kujutava kunsti arendamise kohta (10. jaanuar 1952) panid paika, missugused näitused tuli sellel aastal korraldada Tartu Kunstimuuseumis (vastavad ettekirjutused olid tehtud juba ka varem – 1951. aastal²⁰⁰): Leningradi Vene Riikliku Kunstimuuseumi rändnäitus, Eesti NSV 1951. tarbekunsti näitus, Friedrich Lehe loomingu väljapanek, 19. ja 20. sajandi realistlik kunst Eestis.²⁰¹ ENSV Kunstide Valitsuse kolleegiumi otsuse lisas 30. detsembrist 1952 on kirjas statsionaarsed- ja rändnäitused, mis tuleb 1953. aastal korraldada EN Kunstnike Liidul, Tallinna Riiklikul Kunstimuuseumil, Tartu Kunstimuuseumil ja Eesti NSV Riiklikul Kunstiinstituudil.²⁰² Olulisena käsitleti dokumendis muuseumitöötajate poliit-hariduslikku koolitust.²⁰³ Muuseumitele seati ülesandeks jätkata loengute korraldamist ja teadustööd eesti kunstipärandi marksistlikuks läbitöötamiseks ja kujutava kunsti ajaloo koostamiseks.²⁰⁴ Ka TKM lähtub töökorralduses nendest suunistest. Muuseumi tegevuse pidevast kontrollimisest annab ülevaate rohke ja detailne dokumentatsioon – kvartaalsed ja aastased plaanid ja aruanded ning seletuskirjad, mida asutus oli kohustatud esitama.²⁰⁵

Juhindudes NLKP 19. parteikongressi (5.–14. oktoober 1952) otsustest saab kultuuriasutuste peamiseks ülesandeks ulatusliku kultuuritöö teostamine rahva seas.²⁰⁶ 1954. aastaks kujuneb TKM-i kunstipopulariseerimise alane töö väga süsteemseks, laiaulatuslikuks ja mitmekülgeks. 1953. aastal avab muuseum statsionaaris kunstialase lektooriumi, muuseumiväliselt korraldatakse palju rändnäitusi. Kui varasemalt

¹⁹⁹ *Ibid.*, l 9–31.

²⁰⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 3.

²⁰¹ TKM TA, f 1, n 2, s 29, l 45.

²⁰² TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 60–62.

²⁰³ *Ibid.*, l 51–53.

²⁰⁴ *Ibid.*, l 56.

²⁰⁵ *Ibid.*, l 50.

²⁰⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 127.

keskenduti rohkem tööliste harimisele, siis 1953. ja 1954. aastal pööratakse partei otsustest lähtuvalt suuremat tähelepanu kolhoosides ja rajoonikeskustes rändnäituste korraldamisele.²⁰⁷

Muuseumi populaarsuse kasvu saab tõdeda ka külastajate arvus. Kui 1946. aastal külastas muuseumi umbes 3000 inimest ja 1950. aastal küündis see arv peaaegu 6000ni, siis statsionaarseid näitusi külastas 1953. aastal 15 883 inimest ja 1954. aastal oli see arv 18 107,²⁰⁸ 1956. aastaks kasvanud aga 30 073 inimeseni.²⁰⁹

TKM oli nendel aastatel oma töö selgelt nõukogude muuseumi printsiipidele vastavalt ümber kujundanud ning muuseumi kunstikasvatustlikku tööd mainitakse positiivselt mitmetes ajaleheväljaannetes. K. Saar kiidab TKM-i tööd rändnäituste organiseerimise pärast.²¹⁰ Positiivse ülevaate annab muuseumi tegemistest ka Ü. Poots, kes mainib nii muuseumi korraldatud rändnäitusi, kunstipropagandistlikku tööd kui ka statsionaarses näituseprogrammis esitletud vabariiklike ja üleliidulisi rändnäitusi. Veel peab ta väärtuslikuks muuseumi tegevust kunstipärandi marksistlikul ümberhindamisel ja esimeste autorilehtede trükki jõudmist.²¹¹

Tartu Kunstimuuseumi töötajate koosoleku protokollist 16. juunil 1953 selgub, et muuseumi kollektiiv on uue direktori V. Tiigiga rahul, sest ta on kindlustanud töö kulgemise plaanipäraselt ja pidevalt hoolt kandnud mitmesuguste ürituste korraldamise eest.²¹² Hoolimata muutustest töökorralduses ähvardas muuseumi 1954. aastal sulgemisoht. Seoses NSV Liidu Riikliku Kontrollbrigaadi tõstatatud küsimusega sellest, kas TKM oleks otstarbekas muuta ERKM-i osaks. Komisjonile esitatud aruandes põhjendab V. Tiik Tartu Kunstimuuseumi jätkamise vajadust ja mainib ühtlasi, et kui komisjon ei ole direktori tööga rahul, tuleks ta ametist kõrvaldada.²¹³ Selleni siiski sündmused ei jõudnud, muuseum ja direktor said tegevust jätkata.

---

²⁰⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 127–128.

²⁰⁸ *Ibid.*, l 64.

²⁰⁹ TKM TA, f 1, n 2, s 33, l 59.

²¹⁰ Saar, K. Kunst teenib rahvast. – *Rahva Hääli*, 06.01.1954.

²¹¹ Poots, Ü. Rahva teenistuses. – *Edasi*, 11.05.1954.

²¹² TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 95.

²¹³ *Ibid.*, l 107.

5. 2. Teadustöö

Teadustöös jätkab muuseum 1951. aastal alustatud teemadega. Tegeletakse Ants Laikmaa, Paul Raua, Kristjan Raua, Hando Mugasto, Nikolai Kummitsa, Ilmar Linnarti ja Johannes Hirve loomingu läbitöötamisega.²¹⁴ 1953. aastal määrab Kunstide Valitsus nende kunstnike monograafiate lõpetamise ja uute teemadena Karl Ludwig Maibachi loomingu läbitöötamise, temaatilise maali Nõukogude Eesti kunstnike loomingus ning poliitilise satiiri ja karikatuuri temaatika.²¹⁵ Viimane asendub Amandus Adamsoni loomingu käsitlemisega.²¹⁶ Lisaks tuleb koos ERKM-iga viia lõpule J. Köleri kohta alustatud uurimustöö,²¹⁷ mis siiski jätkuvalt 1954. aasta teadustöös kajastub. Samuti ei olnud 1954. aastaks lõpule viidud A. Laikmaa, P. Raua, A. Johani, N. Kummitsa loomingu ja nõukogude temaatilise maaliga tegelemist. Uute teemadena tulid juurde Nikolai Triik ja Paul Sepp, kavatseti tegelema hakata ka J. Koortiga, kuid selle asemel keskenduti 19. sajandi I poole kunstielu uurimisele.²¹⁸ Muuseumisse saabusid Tartu Ülikooli joonistuskooli materjalid, kuid nendega tegelemiseni jõuti 1955. aastal.²¹⁹

1954. aasta mais pidi toimuma esimene Eesti Nõukogude kunstiajaloo teaduslik konverents, kuid see sai teoks oktoobri lõpus (30.–31. okt).²²⁰ Muuseumitöötajad esinesid konverentsil ettekannetega nendest kunstnikest (J. Köler, P. Raud, A. Laikmaa, A. Adamson, A. Johani), kelle loomingu käsitlemisega TKM juba mõnda aega tegelenud oli.²²¹ See andis muuseumile võimaluse tehtud tööd laiemalt esitleda.

---

²¹⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 29, l 1.

²¹⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 58.

²¹⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 8, l 68.

²¹⁷ TKM TA, f 1, n 2, s 9, l 58.

²¹⁸ TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 94.

²¹⁹ TKM TA, f 1, n 2, s 32, l 82.

²²⁰ TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 95.

²²¹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi teaduslik konverents. – *Rahva Hääli*, 06.11.1954.

5. 3. Näituseprogramm

Ettekirjutuste taustal oli TKM-i näituseprogramm aastatel 1952–1954 valdavalt nõukogude kunsti keskne, asutuse panus näituseprogrammi koostamisse väike ning paljud väljapanekud kõrgemalt poolt muuseumi suunatud (vt lisa 1.). 1952. aastal avaldub muuseumi panus Eesti Nõukogude plakati, Leonardo da Vinci reproduktsioonide näituse, Nõukogude graafika ja Eesti nõukogude graafika näituse koostamisel. Kui “Nõukogude graafika” (1952/1953) näituse oli TKM koostanud enda kogude põhjal ja väljapanekul “Realistlik kunst Eestis 19.–20. sajandil” (näitus oli koostatud ERKM-i poolt) oli 117st esitletud tööst 32 TKM-i kogust, siis 1953. aasta “Eesti nõukogude kunsti näitusel” oli TKM-i kogudest ekspositsioonis 10 teost. Ülejäänud 1953. aasta näituste (va “Nõukogude Liit – ülemaailmse rahu vankumatu kants”) puhul on muuseumi panus nende sisulisse korraldamisse olematu. Kaks viimast 1953. aasta ekspositsiooni asendasid planeeritud näitusi Lääne-Euroopa kunstit ja tarbekunstnike loomingust.²²² 1954. aastal ei korraldanud muuseum ühtegi enda initsiatiivil ja teadustööl põhinevat väljapanekut (vt lisa 1).

1952. aasta näituseprogrammist võiks esile tuua näitust „Realistlik kunst Eestis 19. ja 20. sajandil“. Näitus oli pühendatud ENSV 12. aastapäevale²²³ ja tutvustas “mineviku progressiivset kunstipärandit” alates 19. sajandi esimesest veerandist kuni nõukogude korra kehtestamiseni 1940. aastal.²²⁴ Ekspositsioonis keskenduti põhiliselt Esimese maailmasõja eelsele ja baltisaksa kunstile ning väike valik tutvustas ka 20. sajandi 20ndate ja 30ndate realistlike teoseid.²²⁵ 19. sajandi kunstnikest oli esindatud Karl Ferdinand ja Gerhard Franz von Kügelgeni, August Georg Wilhelm Pezoldi, Julie Wilhelmine Hagen-Schwarzi, Alexander Georg Schalteri, Gustav Adolf Hippuse, Johan Köleri, August Weizenbergi, Oskar Hoffmanni, 20. sajandi tegutsevatest A. Johani, N. Kummitsa, H. Mugasto, A. Miikmaa, K. Burmani looming.²²⁶ Baltisaksa kunstnike loomingut tutvustades mainitakse selle ebasobivust eesti rahvusliku kunsti

---

²²² TKM TA, f 1, n 2, s 30, l 76–80.

²²³ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²²⁴ TKM TA f 1, n 2, s 72, l 22.

²²⁵ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²²⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 72, l 3–9.

eeskujuks.²²⁷ Samas rõhutatakse kunstnike kokkupuuteid vene kultuuriga – mitmed neist olid hariduse omandanud Peterburi Kunstide Akadeemias.²²⁸ Kunstnike seosed vene kultuuriga annavad võimaluse nende loomingut esitleda.

1953. aasta Nõukogude Eesti kunsti näituse põhjal kirjutab V. Tiik, et tõusnud on joonistusoskuse tase, mistõttu kunstnikud on sügavamini ja veenvamalt hakanud kujutama nõukogude tegelikkust.²²⁹ Positiivselt kajastatakse muuseumi tegevust seoses näitustega ka ajakirjanduses.²³⁰ Näituse kontrollkomisjon, kes 1951. aastal pidi näitusenimekirjades muudatusi tegema (väljapanek „Nõukogude, eesti ja vene realistlik ning vanem kunst“), tunnistas edaspidi kõik näitused eksponeerimiskõlblikuks – nii kunstimuuseumil kui ka kunstnikel oli tekkinud arusaam, missugust kunstiloomingut on võimalik kehtinud kultuuripoliitilistes oludes eksponeerida.

1954. aasta lõpus toimunud Eugen Dückeri ja Oskar Hoffmanni loomingu väljapanek, mille koostas ERKM ja mida Tallinnas eelnevalt esitleti, erineb suuresti möödunud paari aasta väljapanekutest. Üle pika aja esitletakse muuseumis eesti realistlike kunstnike loomingut nõukogude võimu eelsest perioodist.²³¹ Tegelikult oli muuseumil plaanis eksponeerida Dückeri ja Hoffmanni näituse asemel Itaalia ja Madalmaade kunsti 16 - 17. sajandist, kuid tehti asendus.²³² Dücker ja Hoffmann sobisid nii eluloolise tausta, õpingute, loomingulise temaatika kui vene kunstieluga seotuse tõttu (Dücker oli õppinud Peterburi Kunstide Akadeemias, Hoffmann oli tagasihoidliku päritoluga ja Düsseldorfis Dückeri õpilaseks)²³³ väga hästi soositud realistliku kunsti konteksti, samas mõjusid nad eelnenud nõukogude kunsti käsitletud näituste kõrval värskema. TKM-i töötajatele andis see võimaluse teadustöös käsitlema hakata ka vanemaid eesti kunstimeistreid, kellel oli seos vene kunstieluga. Kui teadustöös keskendus TKM eesti kunstnike realistliku loomingu uurimisele ja selle teemad olid mõnevõrra avardunud, siis näituseprogrammis avaldub muuseumi panus vähesel määral – kokkupanud rändnäituste ja sissetulevate väljapanekute täiendamise, muutmise kaudu.

---

²²⁷ *Ibid.*, l 22.

²²⁸ *Ibid.*, l 29.

²²⁹ TKM TA, f 1, n 2, s 79, l 13.

²³⁰ Utt, O. Ükskõiksus ja hoolimatuse tagajärjed. – Rahva Hääl, 24.06.1953.

²³¹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²³² TKM TA, f 1, n 2, s 31, l 62.

²³³ TKM TA, f 1, n 2, s 90, l 11–15.

6. NÄITUSEPROGRAMM 1955–1956

6. 1. Muuseumi tegevus

1955. ja 1956. aastal oli TKM-i aastaplaanis endiselt tähtis koht kunsti populariseerimisel rahva hulgas. Mõlemal aastal külastasid muuseumi rändnäitused umbes 30 erinevat asutust ja kultuuriorganisatsiooni.²³⁴ Rändnäituste temaatika ei erinenud oluliselt varasemast – tutvustati vene 19. sajandi ja eesti realistlikku ning nõukogude eesti ja vene kunsti,²³⁵ 1956. aastast ka Lääne-Euroopa kunstipärandit.²³⁶ Statsionaaris toimusid loengutsükli Lääne-Euroopa realistlikust kunstist.²³⁷

TKM-i kunstikasvatustööd tuuakse eeskujuks teistele kultuuriinstitutsioonidele.²³⁸ Ka näituseprogrammi kohta võib lugeda head tagasisidet.²³⁹ Positiivsena käsitletakse muuseumi tööd noortega – rändnäituste ja loengute organiseerimist koolides, ekskursioone statsionaarsetel näitustel ning kunsthuviliste ringi organiseerimist.²⁴⁰ 1955. aastal luuakse koolinoorte ülelinnaline kunstiajaloo ring, et parandada kunstiajaloolist ja esteetilist kasvatust.²⁴¹ Kui varasematel aastatel keskenduti töötajaskonna ja kolhoosirahva kaasamisele kultuuriasutuste tegevusse, siis nüüd leitakse, et suuremat tähelepanu on vaja pöörata noorte harimisele.²⁴² Kunstide Valitsusel ei ole muuseumile tegevuse osas otseselt etteheiteid. Kõikidel Kunstide Valitsuse allüksustel soovitatakse võtta rohkem vastutust otsuste tegemisel ja mitte pöörduda väiksemate probleemide lahendamisel kõrgemate institutsioonide poole.²⁴³

---

²³⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 32, l 77–79.

²³⁵ *Ibid.*, l 89.

²³⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 33, l 30.

²³⁷ *Ibid.*, l 1–4.

²³⁸ Söerd, B. Riiklik Teatri- ja Muusikamuuseum on kultuuripärandi säilitaja. – *Rahva Hää*, 13.01.1955.

²³⁹ Orav, T. Huvitav näitus. – *Tartu Riiklik Ülikool*, 21.10.1955.

²⁴⁰ Poots, Ü. Kunstiteosed on tõhusaks vahendiks kasvatustöös. – *Rahva Hää*, 24.04.1955.

²⁴¹ TKM TA, f 1, n 2, s 32, l 80.

²⁴² Suursoo, A. Kultuurielu päevaküsimusi. – *Edasi*, 09.04.1955.

²⁴³ TKM TA, f 1, n 2, s 8, l 114–115.

6. 2. Teadustöö

1955. aastal annab muuseum oma 15. aastapäeva tähistamiseks välja N. Kummitsa ja A. Adamsoni autorilehed ja trükise “Tartu Riiklik Kunstimuuseum”. Teadustööga tegelevad T. Nurk, V. Tiik, N. Jasnetski ja V. Milk.²⁴⁴ Keskenduti varasematel aastatel alustatud A. Adamsoni ja N. Triigi loomingu läbitöötamisele ja 19. saj I poole Eesti kunstielu käsitlemisele. Lisaks plaanitakse ette võtta Tartu Ülikooli Joonistuskooli õppejõudude Karl August Senffi ja August Matthias Hageni pedagoogiline tegevus ja kunstiline pärand, Friedrich Ludwig Maydelli ja Tartus esimese puulõike töökoja asutamine ja skulptor A. Weizenbergi looming,²⁴⁵ kuid seoses Eesti kunsti ja kirjanduse dekaadiga Moskvast toimuvad mõningad muutused käsitletavates teemades.²⁴⁶

Dekaadi näitusega seonduvalt annab TKM välja kaheteist kunstniku autorilehed (sh J. Köler, A. Laikmaa, K. Raud ja P. Raud, A. Johani, N. Kummits, A. Weizenberg, A. Adamson, J. Võerahansu, E. Kits, J. Hirv) ning kaks lühimonograafiat (P. Raud ja A. Adamson). Niimoodi õnnestus muuseumil varasemalt tehtud uurimustöid laiemale kunstipublikule tutvustada. TKM-i kunstikogudest valitakse dekaadi korralduskomisjonile esitamiseks 250 teost. Nende seas oli nii eesti vanema põlve kunstnike kui ka nõukogude kunstnike loomingut, sh Kaarel Liimandi, Villem Ormissoni ja Aleksander Vardi teosed.²⁴⁷ Kultuuripoliitilise õhkkonna lõdvenemisest annab märku see, et dekaadinäituse komisjonile esitamiseks valiti välja V. Ormissoni tööd – 1948. aastal oli selle kunstniku looming selgelt põlu alla sattunud. Ka Aleksander Vardi oli mõnda aega kunstielust kõrvale hoidnud.²⁴⁸

---

²⁴⁴ TKM TA, f 1, n 2, s 32, l 84.

²⁴⁵ *Ibid.*, l 81–82.

²⁴⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 33, l 88.

²⁴⁷ Eesti kunsti ja kirjanduse dekaad Moskvast. – *Rahva Hääli*, 13.10.1956.

²⁴⁸ Helme; Kangilaski, *Lühike eesti kunstiajalugu*, lk 128.

6. 3. Näituseprogramm

1955. aasta näituseprogrammis võib märgata muuseumi panuse suurenemist statsionaarsete väljapanekute korraldamisel (vt lisa 1). Aasta esimeses pooles toimus koostöös Nõukogude Eesti Kunstnike Liidu Tartu sektsiooni ja NSVL Kunstifondi EVO Tartu osakonnaga Tartu kujutava kunsti ja tarbekunsti näitus.²⁴⁹ Väljapanekuga kaasnes ka kataloog, mis oli esimeseks sellelaadseks TKM-i trükiseks.²⁵⁰ Aasta lõpul korraldatud Eesti nõukogude kunsti näitus ja Nikolai Kummitsa teoste väljapanek olid muuseumi kogude ja materjali põhjal koostatud.²⁵¹ Mõlemad ekspositsioonid toimusid seoses muuseumi 15. aastapäeva tähistamisega²⁵² ja andsid selgemalt märku pisut suuremast mänguruumist väljapanekute korraldamisel.²⁵³ N. Kummitsa näitus oli esimene TKM-i korraldatud suurem isikunäitus pärast 1950. aastal toimunud J. Köleri tööde esitlemist, mis oli aga komplekteeritud ERKM-i poolt. 1951. aastal presenteeritud P. Raua ja A. Laikmaa teoseid eksponeeriti ainult ühe toa ulatuses. Seega jääb viimane suurem TKM-i komplekteeritud isikunäitus 1948. aastasse, mil toimus suurt poleemikat tekitanud V. Ormissoni tööde väljapanek. Sellest ligi kaheksa aastat hiljem, muuseumi 15. sünnipäeva tähistamiseks korraldatud N. Kummitsa näitus annab selgelt märku ideoloogilise surve vähenemisest.

N. Kummitsa ekspositsioonile järgnes E. Kitse loomingu esitlemine. Näitusel eksponeeriti kunstniku viimase kümne aasta loomingut²⁵⁴, sh palju maastikumaale ja portreid.²⁵⁵ Varasematel aastatel oli E. Kitse looming kritiseerimist leidnud²⁵⁶, kuid kunstnikul õnnestus oma maine taastada ja 1956. aastal sai temast ENSV teeneline kultuuritegelane, mis tegi igati õigustatuks tema loomingu näitamise TKM-is.²⁵⁷

1956. aasta teisel poolel avati maalikunstnik A. Johani mälestusnäitus kunstniku 50. sünnipäeva tähistamiseks. Väljapanekuga kaasnes ka kataloog. Ekspositsioon andis

²⁴⁹ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²⁵⁰ Peil, M. Muuseumi väljaannete bibliograafia. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh* 2. Toimetanud Voldemar Erm, Tiina Nurk, Eha Ratsanik, Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1967, lk 104.

²⁵¹ TKM TA, f 1, n 2, s 32, l 24.

²⁵² Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²⁵³ TKM TA, f 1, n 2, s 98, l 2–8.

²⁵⁴ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139

²⁵⁵ TKM TA, f 1, n 2, s 100, l 2–6.

²⁵⁶ E. Kitse isikunäitus oli 1946. aastal saanud suure kriitika osaliseks ja Kunstnike Liit ei suhtunud temasse hästi veel 1948. aastal. KM EKLA, f 361, m 27: 1, l 23

²⁵⁷ E. Kitse näitusega kaasnes ka kataloog, mille oli koostanud muuseumi endine direktor V. Erm. See oli esimene isikunäituse kataloog varem valminud kunstnike autorilehtede kõrval. Peil, Muuseumi väljaannete bibliograafia. – *Almanahh* 2, lk 104.

ülevaate kunstniku loomingu kõikidest etappidest alates õpingute ajast. Günther Reindorffi teoste näituse oli kokku pannud ERKM ja August Janseni loomingu väljapaneku organiseerinud Eesti Nõukogude Kunstnike Liit kunstniku 75. sünnipäeva tähistamiseks.²⁵⁸ Muuseum ei olnud mõnda aega nii mitmete eesti lähimineviku ja kaasaegsete kunstitegelaste loomingut isikunäitustel eksponeerinud. Ideoloogilise surve vähenemisel oli see võimalus tekkinud, kuid muuseum hoidis siiski tagasihoidlikku joont nende koostamisel. Siiski oli näituseprogrammis nii muuseumi panuse suurenemisega kui ka isikunäituste esitlemisega toimunud muutus. Mõningast kordust ja tagasihoidlikkust võiks põhjendada sellega, et segaste poliitiliste ja kultuuriliste olude raames ei olnud muuseum ja ka kõrgemad kultuuriasutused kindlad, missugust kunsti täpselt oli võimalik presenteerida. Ideoloogilise surve vähenemisel muutuste läbiviimisega Eestis ei kiirustatud.²⁵⁹ 1956. aastal olid üleliidulised rändnäitused jäänud tagaplaanile – esitletakse vaid ühte: Läti NSV ja Leedu NSV tarbekunsti näitust (lisa 1).

Esimene statsionaarne ekspositsioon, mille korraldamisse muuseum üle pika aja märkimisväärse panuse andis, oli 1955. aastal toimunud “Tartu kujutava kunsti ja tarbekunsti näitus”.²⁶⁰ 1954. aasta alguses tõstatab O. Utt ajakirjanduses teema, et kuigi linnas on palju kunstnikke ei ole viimastel aastatel korraldatud kohaliku kunstnikkonna loomingu näitust.²⁶¹ Väljapaneku korraldamine kujunebki alates 1955. aastast iga-aastaseks traditsiooniks ning seda tehakse koostöös Nõukogude Eesti Kunstnike Liidu Tartu sektsiooni ja NSVL Kunstifondi EVO Tartu osakonnaga. Esimesel näitusel sai tutvuda Tartu kunstnike viimase viie aasta loominguga.²⁶² Viimane Tartu kunstnike teoste näitus oli toimunud 1948. aastal (väljapanek „Tartu linn kujutavas kunstis“).²⁶³

Johannes Võerahansu ja Harri Puderselli looming oli temaatiliselt apoliitiline – nad olid näitusel esindatud maastiku- ja lillemaalidega ning esimene ka portreedega. Kuigi näituse üldmuljet peeti positiivseks soovitati kunstnikel oma loomingut sügavamalt siduda kaasaja aktuaalsete teemadega. Samas ei rakendatud otsest kriitikat ühegi kunstniku suhtes.²⁶⁴

²⁵⁸ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139

²⁵⁹ Peirumaa, *Hruštšovi aja „sula“ ja muudatusi ENSV kultuuripoliitikas ja -elus 1950. aastate teisel poolel*, lk 46.

²⁶⁰ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²⁶¹ Utt, O. Järjest paremaid kunstiteoseid rahvale. – *Rahva Hääli*, 16.02.1954.

²⁶² TKM TA, f 1, n 2, s 93, l 16.

²⁶³ TKM TA, f 1, n 2, s 58, l 29.

²⁶⁴ *Ibid.*, l 16–26.

1956. aastal toimunud järjekordne Tartu kunstinäitus andis ülevaate kohalike kunstnike loomingust möödunud aasta jooksul.²⁶⁵ Elavat huvi näituse vastu tõendab 89 inimese osavõtul toimunud arutelu.²⁶⁶ Voldemar Erm nendib selle käigus, et kunstnike loomingus on toimunud sisuline avarustumine, tõusnud kunsti tehnilise teostuse tase ning otsima on hakatud uusi väljendusvahendeid. Tähelepanu äratav J. Võerahansu töö “Naisakt”²⁶⁷ – pikka aega ei olnud aktimaale näitustel eksponeeritud, kuna see polnud sotsrealismi loominguprintsiipidele vastav.²⁶⁸ A. Vardi esineb lüüriliste lillemaalidega ja J. Saalilt on väljas kaks portreed ja üks maastikumaal.²⁶⁹ Mõlemad kunstnikud olid põlu all olnud ning aktiivsest kunstielust kõrvale hoidnud²⁷⁰ ja ka Kunstnike Liidust välja heidetud.²⁷¹ Sotsrealismi kaanonile vastavat temaatilist maali on näitusel eksponeeritud vähem, mitmeid töid iseloomustab apoliitilisus ja etüüdlikum laad.²⁷² Ka ajakirjanduses mainitakse kunstiloomingu temaatilist avarustumist positiivselt. Kajastatakse Vaike Tiigi märkusi näituse korraldamisega seotud rahalistest raskustest ja Kunstnike Liidule suunatud kriitikat, kuid temaatilisi etteheiteid väljapanekule ei tehta.²⁷³ Näituse tööde nimestik demonstreerib käsitletavate teemaderingi ja maalimisvõtete laienemist ja sellele järgnenud tagasiside avalikkuse alalhoidlikku heakskiitu. Kunstielus hakkasid taas aktiivsemalt tegutsema mitmed “Pallase” taustaga kunstnikud – 1956. aastal võis näitusesaalis näha näiteks A. Vardi ja J. Saali töid.

Teadustöö ja näituseprogrammi vaheline side oli mõnevõrra tihedamaks muutunud. Ideoloogilise surve vähenemisest annab tunnistust isikunäituste korraldamine, rändnäituste väiksem osakaal püsiekspositsioonis, TKM-i panuse suurenemine väljapanekute koostamisel, vanade autorite loominguga taaspresenteerimine ja temaatiliselt ning tehniliselt vabamate maalikäsitlevate eksponeerimisvõimaluste kasv. Materjali, mida muuseum oli eelnevatel aastatel läbi töötanud õnnestus rohkem publitseerima ja eksponeerima hakata. Vaatamata kitsastele oludele oli TKM-i teadustöö olnud eesti keskne ja tegelenud väärtusliku kunstiloomingu käsitlemisega.

²⁶⁵ Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Almanahh* 2, lk 129–139.

²⁶⁶ TKM TA, f 1, n 2, s 103, l 12–20.

²⁶⁷ Erm, V. Tartu Kunstinäitus. – *Edasi*, 25.08.1956.

²⁶⁸ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid Eestis*, lk 122.

²⁶⁹ Erm, V. Tartu Kunstinäitus. – *Edasi*, 25.08.1956.

²⁷⁰ *Johannes Saal. Elu metamorfoosid*. Näitusekataloog. Koostanud Tiit Talvistu. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2006, lk 43–46. Helme; Kangilaski, *Lühike eesti kunsti ajalugu*, lk 128.

²⁷¹ Karjahärm; Luts, *Kultuurigenotsiid*, lk 197.

²⁷² TKM TA, f 1, n 2, s 103, l 12–20.

²⁷³ Rajasaar, V. Mõtteid ja ettepanekuid ühelt arutelult. – *Edasi*, 31.08.1956.

KOKKUVÕTE

Tartu Kunstimuuseumi sõjajärgse näituseprogrammi esimestel aastatel ei olnud nõuded esitletavale kunstile veel väga resolutsed – olles uurinud näituseprogrammide arhiivmaterjale aastatel 1946–1948 võib täheldada, et näitustel eksponeeritud töodes kohtab temaatilisi ja vormilisi kõrvalekaldeid sotsialistliku realismi laadist. Võib väita, et TKM-i kollektiiv proovis “Suures Isamaasõjas langenud kunstnike” näituste korraldamise eesmärgil “Pallase” taustaga kunstnikke ja nende loomingut uue kunstiideoloogia raamidesse mahutada. Alates 1947. aastast hakkasid toimuma kontrollülevaatused ning alates Villem Ormissoni näitusest pöörasid võimud rohkem tähelepanu TKM-i näituseplaanide koostamisele. Ka V. Ormissoni näitusele järgnenud ekspositsiooni “Tartu linn eesti kujutavas kunstis” ei lubatud koheselt avada, sest näituse temaatiline plaan ei vastanud nõuetele. Ajakirjanduses levima hakanud formalismikriitika tõestas, et kui sõjajärgsetel aastatel oli võimalik esitleda ja luua marksismi-leninismi ideedega nõrgemalt seondavat kunsti, siis mida kümnendi lõpupoole, seda rangemalt tuli lähtuda nõukogude kunsti temaatilistest ja vormilistest eeskujudest.

1948. aasta tööplaani täitmise aruandest selgub, et muuseumil oli 1948. aastal plaanis korraldada Jaan Koorti loomingut tutvustav näitus, kuid see tuli kõrvale jätta, kuna ei leidnud Kunstide Valitsuse heakskiitu. Samal aastal lõpetati Riikliku Kunstiinstituudi palvel üliõpilastele kogudes ekskursioonide korraldamine. Tartu Kunstimuuseumi töötajad pidid keskenduma marksismi-leninismi tundmaõppimisele, oma teadustööteemad vastavalt sellele kohandama ning näituseprogrammis lähtuma eelkõige realistliku kunsti ja sotsialistliku realismi propageerimisest. Näituste puhul rõhutakse üha enam temaatilist korrektsust ning muuseumile tehtud annetuste kaudu dikteeris võim otseselt, missugune oli soositud kunst. 1949. aasta märtsis Tartu Ülikooli Geograafiakabinetis toimunud Eesti maastikumaali näitus jääb viimaseks katseks näidata Eesti Vabariigi aegset kunsti.

Alates 1950. aastast keskendus muuseum Kunstide Valitsuse pidevate käskkirjade alusel ja avalikkuse kriitikast lähtudes töökorralduse orienteerumisele

nõukoguliku muuseumi printsiipidele kohaseks. Nende sündmuste käigus pidi TKM muutma oma teadustööplaani ning ametist lahkus muuseumi direktor Voldemar Erm. 1950–1951 toimusid Johann Köleri suurem ning Paul Raua ja Ants Laikmaa väiksemad väljapanekud, mis andsid muuseumile veel võimaluse oma teadustööd näitustel kajastada. Esimese puhul oli tegemist eelnevalt ERKM-is koostatud ja eksponeeritud näitusega, kuid siiski eksisteerib seejuures seos näituseprogrammi ja TKM-i teadustöö vahel. Pärast A. Laikmaa näitust (1951. a) kaugenevad need kaks suunda omavahel ligi viieks aastaks. Tartu Kunstimuuseum keskendub veel mitmel järgmisel aastal eesti kunstnike realistliku loominguga tegelemisele, kuid näituseprogrammis see ei kajastu. Oluliseks saab rahvale suunatud kunstipropaganda: 1951. aastal korraldab TKM oma esimesed rändnäitused ja sellest ajast peale on nendel asutuse tööplaanis oluline koht.

Aastatel 1952–1954 on näituseprogramm valdavalt nõukogude kunsti keskne ja asutuse panus selle koostamisse väike, paljud näitused olid kõrgemalt poolt muuseumi suunatud. Samas pälvib muuseum ajakirjanduses positiivset tähelepanu – seda süsteemse kunstipopulariseerimistegevuse, rändnäituste ja loengute organiseerimise eest.

Selgemaid muutusi võib täheldada alates muuseumi 15. aastapäeva tähtistamiseks korraldatud N. Kummitsa näitusest, mis oli esimeseks TKM-i korraldatud suuremaks isikunäituseks pärast V. Ormissoni tööde väljapanekut 1948. aastal. Ideoloogiliste olude paranemisest annavad tunnistust ka esimesed Tartu kunstinäitused 1955. ja 1956. aastal. Väljapanekutel esitletud kunstike looming oli etüüdlikum ja apoliitilisem, kui varasematel aastatel eksponeeritud kunstiteosed. Üle pika aja võtsid 1956. aasta näitusest osa Aleksander Vardi ja Johannes Saal. Muutusest räägib seegi, et statsionaarses ekspositsioonis oli vähenenud rändnäituste osakaal ning esitlema hakatud eesti lähimineviku ja kaasaegsete kunstitegelaste loomingut. 1956. aastal toimusid E. Kitse ja A. Johani teoste väljapanekud, mille oli muuseum ise koostanud.

Muuseumi näituseprogrammis kajastub selgelt Nõukogude võimu ideoloogiline surve. Kui kuni 1948-ni aastani oli muuseumil teatav vabadus oma tegemiste kordineerimisel, siis 1949. aastast hakkas seda üha enam suunama EN Kunstide Valitsus. Ideoloogilise surve raskuskese asub 1951. aastal, mil pidev kriitika TKM-i suhtes oli viinud direktori väljavahetamiseni. Aastatel 1952–1954 toimib muuseum oma

töös süsteemselt Kunstide Valitsuse nõudmistest lähtuvalt ning ideoloogiline surve statsionaarses näituseprogrammis väljendub nõukogude kunsti kajastavate rändnäituste eksponeerimise kaudu, mille koostamisse on muuseum minimaalselt kaasatud. TKM oli oma tegevust ja näituseplaani võimudele ootuspäraselt korrigeerinud ja toimis süsteemselt nõukogude kunstimuuseumi printsiipidest lähtuvalt.

Ideoloogilise surve selgest vähenemisest 1956. aastal annab tunnistust isikunäituste korraldamine, TKM-i panuse suurenemine väljapanekute koostamisel, vanade autorite loomingu taasesitlemine, näituse kataloogide avaldamine ning temaatiliselt ja tehniliselt vabamate maalikäsitlevate eksponeerimisvõimaluste kasv. Materjali, millega muuseum teadustöös tegelenud oli, õnnestus rohkem publitseerida ja eksponeerida hakata. Vaatamata ideoloogilisele survele 1950ndate esimesel poolel oli TKM-i teadustöö olnud eesti kunsti keskne ja tegelenud väärtusliku kunstiloomingu käsitlemisega ning alates 1956. aastast oli muuseumil ka rohkem võimalusi selle eksponeerimiseks.

Tartu Kunstimuuseumi tegevust võib käsitleda kui ühte näidet kultuuriinstitutsiooni mudelist, millele rakendus Nõukogude võimu ideoloogia ja poliitiline kontroll. Ideoloogilise surve vähenemine kultuurielus tõi kaasa muutused muuseumi näituseprogrammis.

Antud bakalaureusetöö käsitleb ideoloogilise surve väljendusi Tartu Kunstimuuseumi näituseprogrammis ainult Nõukogude võimu ja TKM-i ametlike kajastuste kaudu (plaanid, aruanded, käskkirjad, perioodika). Ühiskonnas valitses tsensuur, mistõttu ei kajastu neis muuseumitöötajate isiklikud seisukohad ja suhtumised esitletavasse kunsti ja näituseprogrammi. Tartu Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on säilinud Voldemar Ermi päevikud ja kalendaarmärkmikud perioodist 1946–1956, mille läbitöötamine tooks selles vallas selgust. Materjalidesse süvenedes oleks võimalik võrrelda Ermi ametlikke ja tegelikke kunstiseisukohti ning kajastada kunstiajaloolase mõtteid TKM-is toimunud muutuste kohta. See avaks laiemalt näiuste korraldamise ümber tekkinud diskussioone ja selgitada ideoloogilises kontekstis tekkinud vastuolusid.

SUMMARY

Art and power: Expression of Ideological Pressure in Tartu Art Museum's Exhibition Programme from 1946-1956

In this Bachelor's thesis, the exhibition programme of Tartu Art Museum during the period 1946-1956 is set in the context of the cultural-political and ideological situation between two significant political changes: the beginning of Soviet occupation in Estonia (1944) and Khrushchev's Thaw (1956). The thesis seeks to identify how changes in the exhibition programme were connected to fluctuations in ideological pressure during this period – whether and when ideological changes in cultural life were expressed by TAM's exhibition programme, what discussions took place and what instructions were followed when putting the exhibition programme together. Since following occupation exhibitions at the art museum were organized from 1946 onwards, the period from 1946-1956 is viewed.

Tartu Art Museum's activities are examined from the point of view of Michel Foucault's power theory. Attention is paid to how the authorities shaped the museum according to their own vision so that it would disseminate an agreeable ideological message.

The thesis is divided into six main chapters. The first covers the theoretical and cultural-political context. The following chapters divide up the museum programme according to the changes that took place. The second chapter concentrates on the years 1946 and 1947, when the museum was to some extent still trying to showcase bourgeois art. The third chapter, which covers the museum during the years 1948 and 1949, highlights the strengthening of ideological pressure and the reorganisation of exhibitions. The fourth chapter, focusing on the years 1950 and 1951, deals with the museum's reorientation towards Soviet principles and more thoroughly examines the kinds of changes that took place during this process in the institution itself and their origins. The fifth chapter, covering 1952-1954, reflects a museum functioning along clear Soviet lines, where the outward popularisation of art was the top priority and in which travelling exhibitions dominated. 1955 and 1956 are covered in the sixth chapter

separately because they differ from earlier years in terms of ideological pressure and more liberal options in presentation compared to the previous period.

In 1946 and 1947, ideological pressure was relatively weak and the museum was able to put together exhibition plans and lists according to their own wishes. Some Soviet art was also showcased, but the main focus remained on the work of the bourgeois period. Personal exhibitions of the works of Andrus Johani, Kaarel Liimand, Nikolai Kummits and Arkadio Laigo were held. The period from 1948-1954 proved to be the most trying. Starting with Villem Ormisson's exhibition, the authorities began to keep a watchful eye on the museum – not allowing exhibitions to open immediately and requiring changes to be made.

In 1950, the museum had to change its division of work and research plans due to the many and various orders issued by the Arts Council and the decisions made at the Estonian Communist Party's 8th plenum. This culminated in the director being replaced. Whereas in 1950 and 1951 the museum was still showing personal exhibitions by local realistic artists (Johan Köler, Paul Raud and Ants Laikmaa), the next similar exhibition was only held in late 1954. In the intervening years, various travelling exhibitions which mostly focused on Soviet art were staged. Many of them were dictated by the authorities. In this way, the museum's contribution to the expositions was weak. In its research, however, the museum managed to continue working through Estonian realistic art. As such, the previously connected exhibition-related and research work became separated for many years starting from 1952.

From 1952-1954, art propaganda action by the museum gained particular attention. By 1954 the museum had become highly systematic in this area, organising many travelling shows, lectures and excursions. In 1956 the museum was still working through Estonian realistic art, but this could now also be seen in the exhibition programme through the works of Kummits and Johani. Research was now also dealing with the University of Tartu's School of Drawing. An improvement in ideological conditions is reflected by the Tartu art exhibitions of 1955 and 1956. The artists' creations exhibited were more rudimentary and apolitical. For the first time in many years, Aleksander Vardi and Johannes Saal once again took part in exhibitions in 1956. Changes were also indicated by the smaller proportion of travelling exhibitions.

The museum's exhibition programme shows clear ideological pressure which is related to cultural-political events. Whereas until 1948 the museum had a certain amount of freedom in coordinating its activities, from 1949 onwards they were more and more dictated to by the Arts Council of the Estonian SSR. The peak of ideological pressure came in 1951 when constant criticism of the TAM led to its director being replaced. This is reflected in the exhibition programme until 1954. A notable decrease in ideological pressure can be seen in 1956 with personal exhibitions, an increase in the TAM's contribution to creating exhibitions, once again displaying the works of older artists, the publication of exhibition catalogues and an increase in possibilities to exhibit thematically and technically more liberal paintings.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

ARHIIVIMATERJALID

TKM TA – Tartu Kunstimuuseumi Teadusarhiiv

Fond 1, n 2, s 7–11, 25–33, 50–108

EKM EKLA – Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

Fond 361, m 27: 1, m 27: 2, m 26: 2, m 26: 3

KIRJANDUS

Erm, V. Kroonikamärkmeid Tartu Kunstimuuseumi asutamise eelloost. – *Tartu Kunstimuuseumi kogude teadmik* 5. Toimetanud Mari Nõmmela. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1991, lk 4–81.

Foucault, M. The Means of Correct Training. – *The Blackwell Reader in Contemporary Social Theory*. Edited by Anthony Elliott. Oxford: Blackwell, 1999, lk 97–106.

Foucault, M. Subjekt ja võim. – *Teadmine, võim, subjekt. Valik räägitust ja kirjutatust*. Koostanud ja toimetanud Marek Tamm; tõlkinud Triinu Pakk. Tallinn: Varrak, 2011, lk 277–309.

Helme, S; Kangilaski, J. *Lühike eesti kunstiajalugu*. Tallinn: Kunst, 1999.

Helme, S. Erinevad modernismid: impressionistlik realism, modernistlik realism, hübriidne realism, ilus (poeetiline) realism. – *Eesti kunsti ajalugu. 6, 1. osa 1940–1991*. Koostanud ja toimetanud Jaak Kangilaski. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2013, lk 233–293.

Kangilaski, J. Okupeeritud Eesti kunstiajaloo periodiseerimine. – *Kunstist, Eestist ja Eesti kunstist*. Tartu: Ilmamaa, 2000, lk 228–235.

Kangilaski, J. Kunstielu. – *Valge Raamat: eesti rahva kaotustest okupatsiooni läbi*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus 2005, lk 123–135.

Karjahärm, T; Luts, H.-M. *Kultuurigenotsiid Eestis. Kunstnikud ja muusikud 1940–1953*. Tallinn: Argo, 2005.

Karjahärm, T; Sirk, V. *Kohanemine ja vastupanu, Eesti haritlaskond 1940–1987*. Tallinn: Argo, 2007.

Kreegipuu, T. Eesti kultuurielu sovetiseerimine: Nõukogude kultuuripoliitika eesmärgid ja institutsionaalne raamistik aastatel 1944–1954. – *Eesti NSV aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis*. Koostanud Tõnu Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi toimetised 15 (22). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 352–388.

Kulbok-Lattik, E. Eesti kultuuripoliitika ajaloolisest periodiseerimisest. – *Acta Historica Tallinnensia*, nr. 12. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, 2008, lk 120–144.

Kuuli, O. *Sula ja hallad Eesti NSV-s. Kultuuripoliitikast aastail 1953-1969*. Tallinn: Ühiselu, 2002.

Lepik, P. Antiikkultuuri fenomen nõukogude kultuuris. – *Akadeemia*, nr. 4, 2000, lk 718–715

Mark, R. *Villem Ormisson 1892–1941*. Tallinn: Kunst, 2004.

Peirumaa, R. *Hruštšovi aja „sula“ ja muudatusi ENSV kultuuripoliitikas ja –elus 1950. aastate teisel poolel*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2004. Käsikiri TÜ kunstiajaloo osakonnas.

Peil, M. Muuseumi väljaannete bibliograafia. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh 2*. Toimetanud Voldemar Erm, Tiina Nurk, Eha Ratsanik, Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1967, lk 104–116.

Perm, L. *Tartu kunstimuuseumi tegevus 1940–1945*. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2009. Käsikiri TÜ kunstiajaloo osakonnas.

Pukk, T. *Hruštšovi sulaaja mõjud Moskva ja Tartu kunstielus (1956–1964)*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, 2012. Käsikiri TÜ kunstiajaloo osakonnas.

Sirk, V. Haritlaskond osutus visaks vastaseks. Jooni stalinlikust intelligentsipoliitikast. – *Tuna*, nr. 1, 2004, lk 51–69.

Tannberg, T. *Nõukogude Eesti 1940–1953: Uuele režiimile vundamendi rajamise aastad*. – Eesti NSV Aastatel 1940–1953: Sovetiseerimise mehhanismid ja tagajärjed

Nõukogude Liidu ja Ida-Euroopa arengute kontekstis. Koostanud Tõnu Tannberg. Eesti ajalooarhiivi toimetised 12 (22), Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007, lk 5–12.

Tiik, V. *Veerandsada aastat Tartu Riiklikku Kunstimuuseumi*. – Tartu Kunstimuuseumi almanahh 2. Toimetanud Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1967, lk 5–10.

Tartu Riikliku Kunstimuuseumi statsionaarsete näituste kroonika aastail 1940–1950. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh 1*. Toimetanud Voldemar Erm, Tui Koort, Eda Ratsanik, Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1964, lk 100–102.

Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näitused aastail 1951–1960. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh 2*. Toimetanud Voldemar Erm, Tiina Nurk, Eda Ratsanik, Vaike Tiik. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 1967, lk 129–139.

Eesti kunsti ajalugu, 6. köide I osa, 1940–1991. Koostanud ja toimetanud Jaak Kangilaski. Tallinn: Tallinna Raamatutrükikoda, 2013.

Ülo Sooster 1924–1970. Mälestusnäituse kataloog. Toimetanud Tiina Abel. Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2001.

Johannes Saal. Elu metamorfoosid. Näituse kataloog. Koostanud Tiiu Talvistu. Tartu: Tartu Kunstimuuseum, 2006.

INTERNET

Tarvel, E. Eesti Lähiajaloo periodiseerimisest. Konverents „Eesti lähiajaloo allikakriitilisi probleeme”, 20.01.1999. <http://www.okupatsioon.ee/et/tegevus/163-ajalooliste-toe-otsingul?tmpl=component&print=1&page=> 12.05.2014.

AJAKIRJANDUS

Bernštein, B. Eesti kunsti arengu küsimusi. – *Sirp ja Vasar*, 02.11.1956.

Einman, E. Realistliku suuna süvendamisest TR Kunstiinstituudi õppemetoodilises töös. – *Edasi*, 25.01.1949

Erm, V. Kaarel Liimandi mälestusnäituse avamine. – *Postimees*, 28.12.1946.

Erm, V. Graafik A. Laigo näitus. – *Postimees*, 12.04.1947.

Erm, V. Andrus Johani mälestusnäitus TR Kunstimuuseumis. – *Postimees*, 24.06.1946.

Erm, V. Avatakse N. Kummitsa mälestusnäitus. – *Postimees*, 06.07.1947.

Erm, V. Maalikunstnik N. Kummitsa teoste näitus. – *Postimees*, 28.09.1947.

Erm, V. Eesti kunst aastail 1940–1947. – *Postimees*, 02.11.1947.

Erm, V. Tartu Kunstimuuseum täieneb. – *Edasi*, 12.02.1949.

Erm, V. Edasi väidetel. Puudusi muuseumide töös. – *Edasi*, 05.04.1950.

Erm, V. Tartu Kunstinäitus. – *Edasi*, 25.08.1956.

Ird, K. Ülesehitustöö nõuab rohkem vastutustunnet ka kunstnikkonnalt. – *Rahva Hääl*, 15.11.1946.

Jõgi, J. Puudusi muuseumi töös. – *Edasi*, 25.03.1950.

Kiisa, E. Parteikonverentsidelt. Otsustavalt parandada ideoloogilist ja poliitilist tööd. – *Rahva Hääl*, 23.03.1948.

Milk, V. Ülekutse Villem Ormissoni teoste näituse puhul. – *Postimees*, 21.11.1947.

Orav, T. Huvitav näitus. – *Tartu Riiklik Ülikool*, 21.10.1955.

Pilar, A. Kunst kuulub rahvale – arutelukoosolek Kunstnike Liidu Tartu osakonnas. – *Postimees*, 16.04.1948

Poots, Ü. Rahva teenistuses. – *Edasi*, 11.05.1954.

Poots, Ü. Kunstiteosed on tõhusaks vahendiks kasvatustöös. – *Rahva Hääl*, 24.04.1955.

Rajasaar, V. Mõtteid ja ettepanekuid ühelt arutelult. – *Edasi*, 31.08.1956.

Saar, K. Kunst teenib rahvast. – *Rahva Hääl*, 06.01.1954.

Salu, E. Tartu Kunstimuuseum kodanliku objektivismi kammitsais. – *Sirp ja Vasar*, 09.09.1950.

Soonpää, L. Kujutava kunsti minevikupärandi ümberhindamisest. – *Sirp ja Vasar*, 15.05.1948.

Suursoo, A. Kultuurielu päevaküsimusi. – *Edasi*, 09.04.1955.

Sõerd, B. Riiklik Teatri- ja Muusikamuuseum on kultuuripärandi säilitaja. – *Rahva Hääl*, 13.01.1955.

Utt, O. Ükskõiksus ja hoolimatuse tagajärjed. – *Rahva Hääl*, 24.06.1953

Välk, H. Otsustavasse rünnakusse formalismi vastu kujutavas kunstis. – *Rahva Hääl*, 06.04.1948.

Utt, O. Järjest paremaid kunstiteoseid rahvale. – *Rahva Hääl*, 16.02.1954.

TEADAANDED JA JUHTKIRJAD AJAKIRJANDUSES

Tartu Riikliku Kunstimuuseumi näituse laiendamine. – *Postimees*, 07.08.1946.

Teadaanne. – *Postimees*, 21.12.1947.

Kunstnikkond EK(b)P V kongressi eel. – *Sirp ja Vasar*, 04.12.1948.

EK(b)P V kongressi (23–25.12.1948) otsused on meie tegevusprogrammiks. – *Eesti Bolševik*, 1949.

Kunstinäituse avamine Kunstimuuseumis. – *Edasi*, 03.11.1949.

Tartu Riikliku Kunstimuuseumi teaduslik konverents. – *Rahva Hää*, 06.11.1954.

Eesti kunsti ja kirjanduse dekaad Moskvas. – *Rahva Hää*, 13.10.1956.

LÜHENDID

EKM EKLA - Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv

EK(b)P KK – Eesti Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee

ENSV – Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik

ERKM – Eesti Riiklik Kunstimuuseum

TKM – Tartu Kunstimuuseum

TKM TA – Tartu Kunstimuuseumi Teadusarhiiv

ÜK(b)P KK - Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei Keskkomitee

LISA 1. Tartu Kunstimuuseumi näitused 1946–1956

1946–1947

2. mai – 10. juuli 1946 näitus „Tartu Riikliku Kunstimuuseumi kogude kasv nõukogude võimu aastail 1944–1946“. Eksponeeriti sõjajärgseilt nõukogude eesti kunstinäitustelt ostetud, Kunstinäituste ja Panoraamide Direktsioonilt Moskvast muuseumile üleantud jt asutustelt saadud kunstiteoseid.

21. juulist – 8. detsember 1946 maalikunstnik **Andrus Johani** mälestusnäitus. Esimene näitus sarjast „Nõukogude võimu eest langenud“ kunstnike loomingu tutvustamiseks.

28. detsember 1946 – 27. märts 1947 maalikunstnik **Kaarel Liimandi** mälestusnäitus.

12. aprill – 10. juuni 1947 graafik **Arkadio Laigo** mälestusnäitus.

6. juuli – 2. september 1947 maalikunstnik **Nikolai Kummitsa** mälestusnäitus.

2. november 1947 – 23. jaanuar 1948 „Eesti kunst aastail 1940–1947“. Näitus eesti kunstnike loomingust esimesest nõukogude aastast, sõja-aastaist tagalas ja okupeeritud Eesti NSV-s ning sõjajärgseist aastaist.

1948–1949

7. veebruar – 4. aprill 1948 maalikunstnik **Villem Ormissoni** teoste näitus.

30. aprill – 20. detsember 1948 „Tartu linn eesti kujutavas kunstis“. Temaatiline alajaotus: „Tartu Eesti NSV hariduse ja kunstide linnana“, „Töötav ja taastav Tartu“, „Ülevaateid ja hävingupilte Suure Isamaasõja ajast“.

21. jaanuar – 31. august 1949 „Vene ja nõukogude vene kunsti näitus“. Sama näitus muudetud kujul 3. november 1949 – 19. märts 1950. Eksponeeriti vene ja nõukogude vene maalikunsti alates 18. sajandist kuni kaasajani, graafika ja skulptuuri osas tutvustas näitus ainult nõukogude kunstnike loomingut.

1950–1951

9. aprill – 26. juuni 1950 Eesti rahvusliku maalikunsti rajaja professor Johann Köleri teoste näitus. Näitus oli koostatud ja eelnevalt eksponeeritud Tallinna Riiklikus Kunstimuuseumis ning toodi külalisnäitusena Tartusse

19. juuli – 27. oktoober 1950 näitus „Eesti nõukogude kujutav kunst aastail 1940–1950“. Eesti NSV 10. aastapäevaks korraldatud näitus. Ekspositsioon andis ülevaate eesti nõukogude kunsti peamistest arenguetappidest ja temaatikast.

6. november 1950 – 23. märts 1951 „Nõukogude graafika“. Pühendatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 33. aastapäevale. Läbilõige eesti ja vennasvabariikide graafikast ning eesti poliitilisest plakatist.

9. detsember 1950 – veebruar 1951 Paul Raua näitus. I korruse ühes toas.

14. aprill – 1. oktoober 1951 nõukogude eesti, vene realistliku ja vanema kunsti näitus.

5. mai – 1. oktoober 1951 maalikunstnik Ants Laikmaa teoste näitus. I korruse ühes toas.

5. oktoober – 24. november 1951 ja muudetud kujul 5. detsember 1951 – 8. veebruar 1952 Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1951 a. õppe-ja diplomitööde näitus.

1952–1954

17. veebruar – 23. märts 1952 Eesti nõukogude 1951. aasta tarbekunstinäitus. Eelnevalt oli näitus avatud Tallinna Kunstihoones. Sellest eksponeeriti Tartus osa töid.

11. aprill – 9. juuli 1952 vene 18.–19. sajandi ja vene nõukogude maalikunstnike teoste näitus. Näituse põhiosa: Vene muuseumi rändnäitus (originaalid ja koopiad) ja teosed TKM-i kogust.

16. aprill – 10. mai 1952 Leonardo da Vinci 500.

17. mai – 13. Juuli 1952 professor Friedrich Lehe teoste näitus. I korruse kolmandas toas. Eelnevalt eksponeeritud Tallinna Kunstihoones. Näituse komplekteeris Eesti Nõukogude Kunstnike Liit.

20. juuli 1952 – 10. veebruar 1953 realistlik kunst Eestis 19. ja 20. sajandil. Näitus pühendatud Eesti NSV 12. aastapäevale. Eelnevalt avatud Tallinna Riiklikus

Kunstimuuseumis. Tartu näitus osaliselt muudetud kujul. Koostatud Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi poolt.

20. juuli – 31. august 1952 Nõukogude Eesti plakati näitus. Näitus pühendatud Eesti NSV 12. aastapäevale.

9. – 21. september 1952 Tartu isetegevuslike kunstnike kujutava ja tarbekunsti näitus.

27. september – 6. oktoober Eesti nõukogude graafika näitus. Näitus valmis koostöös Tallinna Riikliku Kunstimuuseumiga Tartu Riikliku Ülikooli taasavamise 150. juubeliks ja põhiosas oli avatud ülikooli ruumides.

6. november 1952 – 11. märts 1953 nõukogude graafika Tartu Riikliku Kunstimuuseumi kogudes. Pühendatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 35. aastapäevale. Eksponeeritud eesti nõukogude graafika ja teiste liiduvabariikide graafika.

21. veebruar – 25. mai 1953 Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1952. aasta õppe- ja diplomitööde näitus.

15. märts – 1. juuni 1953 I. J. Bilibini teoste näitus. Koostatud Leningradi Nõukogude Kunstnike liidu poolt.

11. juuni – 6. oktoober 1953 Eesti nõukogude kunsti näitus. Komplekteeritud 1952. aastal Tallinnas toimunud vabariikliku kunstinäituse materjalidest.

11. oktoober – 23. november V. S Klimašini teoste näitus. Näitus eelnevalt eksponeeritud Tallinnas. Näituse koostas NSVL Kunstnike Liidu organiseerimiskomitee näituste sektor.

11. oktoober – 3. november ENSV AÜN Tartu Kultuurihoone kujutava kunsti ringi isetegevuslike kunstnike tööde näitus.

7. november – 25. november 1953 näitus „Nõukogude Liit – ülemaailmse rahu vankumatu kants“. Näitus pühendatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 36. aastapäevale.

5. detsember 1953 – 2. jaanuar 1954 Eesti NSV Kultuuriministeeriumi Rahvaloomingu Keskmaja kujutava ja tarbekunsti alane metoodiline rändnäitus. Abiks isetegevuslikele kunstnikele.

5. detsember 1953 – 7. märts 1954 kunstnik V. Timmi teoste näitus. Komplekteeritud Riias Läti ja Vene Kunstimuuseumi poolt.

- 10. jaanuar – 8. veebruar 1954 NSVL Kunstifondi EVO Kunstitoodete Kombinaadi tarbekunstinäitus.** Eksponeeriti valikut 1953. aastal Tallinnas toimunud vabariiklikult tarbekunstinäituselt.
- 21. veebruar – 14. aprill 1954 Nõukogude kunstnike gravüüri ja ofordi näitus.** NSVL Kunstnike Liidu organiseerimiskomitee näituste sektori rändnäitus Moskvast.
- 14. märts – 17. mai 1954 Leningradi kunstnike raamatuillustratsioonide näitus.** Koostanud Leningradi Nõukogude kunstnike Liit.
- 23. mai – 26. juuli 1954 läti ja leedu nõukogude kunsti näitus.** Koostanud NSVL Kunstnike Liidu organiseerimiskomitee näituste sektor.
- 15. august – 27. september 1954 Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1954. aasta õppe- ja diplomitööde näitus.**
- 9. – 31. oktoober 1954 ENSV AÜN Tartu Kulturihoone kujutava kunsti ringi isetegevuslike kunstnike tööde näitus.**
- 30. oktoober 1954 – 9. veebruar 1955 E. Dückeri ja O. Hoffmanni teoste näitus.** Komplekteeritud Tallinna Riikliku Kunstimuuseumi poolt ja eelnevalt seal ka eksponeeritud.
- 7. november 1954 – 31. jaanuar 1955 eesti nõukogude raamatugraafika näitus.** Pühendatud Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 37. aastapäevale. Komplekteeritud NSVL Kunstifondi Eesti vabariikliku osakonna poolt ja eksponeeriti eelnevalt Tallinnas.

1955–1956:

- 18. veebruar – 18. aprill 1955 Riikliku Tretjakovi Galerii maali, skulptuuri ja graafika näitus.**
- 30. aprill – 30. juuni 1955 Tartu kujutava kunsti ja tarbekunsti näitus.** Koostöös Nõukogude Eesti Kunstnike Liidu Tartu sektsiooni ja NSVL Kunstifondi EVO Tartu osakonnaga. Näitus tutvustas Tartu kunstnike loomingut viimase 5 aasta jooksul.
- 16. – 31. juuli 1955 nõukogude graafika näitus.** Pühendatud Eesti NSV 15. aastapäevale. NSVL Kunstnike Liidu ja NSVL Kunstifondi rändnäitus Moskvast.
- 2. – 31. juuli 1955 Hiina Rahvavabariigi kunst.**

12. august – 25. september Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi 1955. aasta õppe- ja diplomitööde näitus.

9. oktoober – 8. november 1955 Moskva kunstnike V raamatuillustratsiooni näitus. NSVL Kunstifondi Moskva Osakonna Kunstnike Maja rändnäitus

17. november 1955 – 24. veebruar 1956 Eesti nõukogude kunst Tartu Riikliku Kunstimuuseumi kogudes. Näitusega tähistati muuseumi 15. aastapäeva.

17. november 1955 – 27. veebruar 1956 maalikunstnik Nikolai Kummitsa teoste näitus. Avatud muuseumi 15. aastapäeva tähistamiseks.

1. märts – 23. aprill 1956 maalikunstnik Elmar Kitse personaalnäitus. Kunstniku viimase kümne aasta looming (rõhk maastikel ja portreedel).

4. – 25. märts 1956 Tartu tööstuste laiatarbekaupade ja isetegevuslaste tarbekunsti näitus. Organiseeritud koos Tartu Linna TSN Täitevkomitee ja ENSV AÜN Tartu Kultuurihoonega.

30. aprill – 11. juuni 1956 Läti NSV ja Leedu NSV tarbekunsti näitus. Väljapanek komplekteeritud NSVL Kunstnike Liidu organiseerimiskomitee näituste sektori poolt Balti riikide tarbekunsti näituselt, mis toimus 1955. aastal Tallinnas.

17. juuni – 28. august 1956 Tartu kunstinäitus. Korraldati koostöös EN Kunstnike Liidu Tartu sektsiooniga ja NSVL Kunstifondi EVO Tartu osakonnaga.

1. september – 27. november 1956 maalikunstnik Andrus Johani mälestusnäitus. Kunstniku 50. sünnipäeva tähistamiseks. Teine A. Johani näitus TKM-is – andis ülevaate kunstniku loomingu kõikidest etappidest alates õpingute ajast.

9. september – 12. november 1956 Eesti NSV teenelise kunstitegelase professor Günther Reindorffi teoste näitus. Komplekteerinud Tallinna Riiklik Kunstimuuseum ja eelnevalt seal ka eksponeeritud

18. november – 31. detsember 1956 Tartu Kujutava Kunsti Kooli õpilastööde näitus.

5. detsember 1956 – 4. märts 1957 Eesti NSV rahvakunstniku professor August Janseni teoste näitus. Organiseeritud Eesti nõukogude Kunstnike Liidu poolt kunstniku 75. sünnipäeva tähistamiseks. Tallinnas eelnevalt eksponeeritud.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Kadri Piirmäe
(sünnikuupäev: 10. 10. 1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**“Kunst ja võim: Ideoloogilise surve väljendumine Tartu Kunstimuuseumi
näituseprogrammis aastatel 1946–1956”**,

mille juhendajad on Tiiu Talvistu ja Tõnis Tatar

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 19.05.2014